

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra pastorálních oborů a právních věd

MUDr. Pavel Brejla

BOŽÍ SLOVO V PASTORAČNÍ PÉČI NEMOCNÝCH

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Radek Tichý, Ph.D. et S.L.D.

Praha 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze 11.5.2021

Pavel Brejla

Bibliografická citace

Boží slovo v pastorační péči nemocných [rukopis]: bakalářská práce / Pavel Brejla;
vedoucí práce: PhDr. Radek Tichý, Ph.D. et S.L.D. -- Praha, 2021. – 60 s

Anotace

Cílem bakalářské práce bude zmapování použití Božího slova v pastorační péči nemocných. Bude hledat odpověď na otázku: Jakými způsoby je používáno Boží slovo v pastorační péči u nemocných?

V úvodu se bude zabývat použitím Božího slova v pastorační péči, definuje zdroj Božího slova, jeho hlavní účinek v pastorační péči a rozdíl mezi slovem Bohem vysloveným a Slovem vtěleným. Zaměří se však na slovo vyslovené – v Písmu a práci s ním. Určí rozdílnost působení Božího slova v běžném životě a v nemoci. V druhé přípravné kapitole se bude věnovat pastorační péči, kterou definuje, popíše pastorační rozhovor a jeho zásady, popíše teologické aspekty nemoci, pohled na smrt a na nemoc očima víry. V analytické kapitole rozebere zástupce literatury k danému tématu, které podrobí kritické analýze. V závěrečné syntetické kapitole se bude věnovat jednotlivých stěžejním tématům.

Metodika práce: Analyticko – kritikou metodou rozebere jev pastorage u nemocných v literárních zdrojích, rozčlení jednotlivé prvky, které rozebere v následné syntetické kapitole: Díla, zbývající se pastorační péči u nemocných (Křesťanská péče o nemocné, autora Jaro Křivohlavý; Boží slovo uzdravuje, autora Derek Prince; Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů, autora Špaček Martin)

Prameny, ze kterých bude bakalářská práce čerpat je odborná literatura zabývající se pastorační u nemocných, dokumenty II. vat. kons., papežská exhortace, vysokoškolské učebnice, duchovní literatura, Písmo svaté, závěrečné studentské práce, tematické webové stránky.

Klíčová slova

Boží slovo, svátosti, uzdravování, pastorage u nemocných

Abstract

The aim of this bachelor's thesis is to map God's Word in pastoral care of the sick. And getting these questions to be answered: By which methods is the God's Word utilized in the pastoral care of the sick?

In an introduction of this thesis I will look into the usage of the Word of God in a pastoral care, defining the Word of God's source, its main effect on the pastoral care and the difference between The Spoken Word of God and The Incarnated Word. In addition, the thesis will be focused on the Spoken Word – in the Testament and how to work with it. It determines a dissimilarity of the Word of God's impact on a everyday life and in a disease. In the second preparatory chapter I will deal with the pastoral care defined by a pastoral conversation and its principles. I will also describe theological aspects of illness, an overview on death and sickness seeing with eyes of Faith. In an analytical chapter I will examine literature sources related to exact topics later to be thoroughly analyzed. In the final synthetic analyse I will emphasize particular crucial topics.

A methodology of work: by an analytical-critical method I will analyse effective pastoral care of the sick noticed in literature sources. It will also classify individual segments to be further

Keywords

the word of God, the sacramenta, a healing process, pastoral care of the patients

Počet znaků (včetně mezer): 104 860

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval PhDr. Radkovi Tichému za vedení, cenné rady a trpělivost v obtížné době a stálý on-line kontakt.

Mé ženě a dětem za pochopení a poskytnutí dostatečného prostoru při práci na textu a za laskavost, bez které by studovat nebylo možné.

Obsah

Úvod.....	7
1. Boží slovo v pastoraci.....	9
1.1. Teologie Božího slova a Slova Božího.....	9
1.2. Písmo svaté jako zdroj Božího slova	11
1.3. Praktické použití Božího slova v pastoraci.....	12
1.3.1. Boží slovo v malých společenstvích.....	13
1.3.2. Boží slovo v katechezi a formaci.....	13
1.3.3. Boží slovo v manželství a rodině.....	13
1.3.4. Evangelizace a misie.....	14
1.3.5. Boží slovo v charitativním poslání církve	14
1.3.6. Boží slovo v kategoriální pastoraci.....	15
2. Pastorace nemocných.....	16
2.1. Nemoc, utrpení a smrt z hlediska víry a nemocného.....	17
2.1.1. Pohled na nemoc a utrpení z hlediska víry	18
2.1.2. Pohled na smrt z hlediska víry.....	19
2.2. Duchovní rozměr péče o nemocného.....	23
2.3. Duchovní doprovázení a naslouchání	24
2.3.1. Osoby poskytující:	26
2.3.2. Formy duchovního doprovázení:	27
2.3.3. Obsah duchovního doprovázení:	27
2.4. Zásady a cíle vedení pastýřského rozhovoru	27
2.4.1. Zásady pastýřského rozhovoru	28
2.4.2. Cíle pastýřského rozhovoru	29
2.4.3. Fáze rozhovoru a jeho prvky	31
2.5. Pastorace nemocných z hlediska civilních dokumentů.....	33
2.5.1. Podmínky k vykovávání pastorační péče:	33
2.5.2. Etický kodex nemocničních kaplanů	34
2.5.3. Prostředí, kde je péče poskytována:.....	35

3.	Analýza zdrojové literatury v tématu Božího slova v péči o nemocné.....	36
3.1.	Křesťanská péče o nemocné, autor Jaro Křivohlavý	36
3.2.	Boží slovo uzdravuje, autor Derek Prince	39
3.3.	Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů, autor Martin Špaček...	42
4.	Důležitá témata Božího slova v pastorační péči nemocných v analyzované literatuře	44
4.1.	Boží slovo a umírání	44
4.2.	Boží slovo v rozhovoru.....	46
4.3.	Boží slovo v uzdravení	48
4.4.	Boží slovo a naděje	49
4.5.	Boží slovo a spiritualita nemocného	51
4.6.	Boží slovo a práce pastorujícího	53
	Závěr	55
	Seznam použitých zkratk	57
	Seznam literatury	58

Úvod

Cílem této bakalářské práce je zmapování použití Božího slova v pastorační péči nemocných a zodpovězení otázky: „Jakými způsoby je používáno Boží slovo v pastorační péči u nemocných?“

Pastorační péče je mohutným projevem církve navenek. Je vykovávána na řadě míst, prostředí, v různých podmínkách. Cílí na potřebné v nejrůznějších životních situacích, a na různé typy potřebných. Tématem této práce je právě péče u nemocných s použitím Božího slova, tak jak si této skutečnosti všimají a píší o ní tři vybraní autoři. V závěrečné kapitole vybírám jednotlivá témata z analyzované literatury ve vztahu k Božímu slovu a sleduji jejich popis u jednotlivých autorů. V bakalářské práci se dále zmiňuji o teologii Božího slova, jeho zdroji. Objasňuji problematiku pastorační péče.

Výběr tohoto tématu byl pro mě snadným. Vzhledem k mé profesi a mnohaletým zkušenostem v péči o nemocné byla a je pastorální teologie ve své praktičnosti asi mým nejbližším oborem teologie, společně s christologií. Mnoho let jsem působil jako chirurg na okresní chirurgii a asi deset let jsem vedl septickou stanicí chirurgického oddělení, která z velké části suplovala hospic, kde jednolůžkové neutěšené pokoje byly častokrát tím posledním spočinutím pacientů na této zemi. Prostor byl tísnivý, zpustlý. Ale i přesto byli nemocní na našem oddělení, kterému se říkalo „pavilon“ spokojeni. Zdrojem tohoto klidu a vyrovnanosti byl láskyplný personál, který neměl krom zdravotnického žádné teologické vzdělání, nejsem si ani jistý, zda byly sestřičky a ošetřovatelky křesťané, jejich péče však byla založena na lásce a úctě k člověku. Byla to škola, ale i inspirace do mé další profesní cesty. Na vzpomínky jsem navázal při formulování tématu této práce.

Obsah je koncipován to čtyř na sebe navazujících tematických bloků. Jejich skladbu jsem důsledně promýšlel. Záměrem je učinit exkurz od teologické nauky k praktickému využití.

Úvodní kapitola je věnována teologii Božího slova a Slova Božího. Během studia jsem se na více místech setkal s určitou terminologickou nevyvážeností, mezi oběma těmito pojmy. Při přípravě bakalářské práce jsem se seznámil s rozsáhlou apoštolskou exhortací *Verbum Domini*, která byla mým důležitým zdrojem a inspirací a která právě teologii těchto dvou pojmů a jejich rozlišení věnuje podrobnou první třetinu svého obsahu. Osvětlení teologie jsem koncipoval vždy k přihlédnutím k pastoračnímu prostředí, kde je Boží slovo používáno a kde se z něj čerpá.

Rozsáhlou kapitolu věnuji samotnému objasnění pastorační péče. Předložím epistemologii oboru, jeho členění. Pro celkovou ilustraci oboru se zmíním nejen o teologických, ale i o forezních stránkách činnosti oboru a vykonávání činnosti pastoračního pracovníka. Samostatná kapitola pojednává o praktickém využití Božího slova ve vztahu k nemocným.

V analytické kapitole rozebírám tři knižní díla věnovaná pastorační péči. Jejich výběr je záměrný. Kniha Jaro Křivohlavého je částí jeho rozsáhlého díla a reflektuje jeho znalosti, přehled a víru, útlá kniha lékaře Martina Špačka je rozpracovaná bakalářská práce téhož autora na evangelické fakultě. Podobně jako v mém případě rozvíjí své zkušenosti ve spojení s profesí a vírou. Na závěr kniha biblisty a propagátor víry Dereka Prince, která pohlíží na Boží slovo z jiného úhlu. Tím je uzdravování a síla Božího slova. Styl a podání odpovídá hlavní činnosti tohoto spisovatele a tím byla evangelizace cestou literatury, ale i televizních pořadů a rozhlasových relací.

V závěrečné kapitole se zmiňuji o důležitých otázkách a tématech, které jsou s Božím slovem a jeho praktickým použitím spojené.

1. Boží slovo v pastoraci

V říjnu roku 2008 se sešla ve Vatikánu synoda biskupů jejíž tématem bylo Boží slovo v životě a poslání církve. Výsledkem této synody se stala apoštolská exhortace *Verbum Domini*¹. V kapitole věnované Božímu slovu v životě církve vyzvala synoda ke zvláštnímu pastoračnímu nasazení, aby bylo zjevné ústřední místo Božího slova v církevním životě a doporučila rozšiřovat biblickou pastoraci jako biblickou animaci veškeré pastorace. V tomto duchu povede biblická animace veškeré řádné i mimořádné pastorace k většímu poznání osoby Krista, neboť „neznalost Písma svatého je neznalostí Krista samotného“ (sv. Jeroným)². Z tohoto doporučení vyplývá ústřední postavení Božího slova v pastorační činnosti obecně, pastorační činnosti u nemocných nevyjímaje.

1.1. Teologie Božího slova a Slova Božího

Dogmatická konstituce II. vatikánského konsilu *Dei Verbum* zdůrazňuje hned na svém začátku, že Boží slovo je přátelským slovem k člověku. Bůh oslovuje lidi jako přátele. Církev měla vždy v úctě Boží slovo jako samo tělo Páně. Především v posvátné liturgii se věřícím podává ze stolu jak Božího slova, tak těla Kristova.

Boží slovo – Písmo svaté, Bohem vnuknuté a jednou pro vždy zaznamenané, podává nezměnitelně slovo Boha samotného a v slovech proroků a apoštolů dává zaznít hlasu Ducha svatého. Veškerá křesťanská zbožnost se živí a řídí Písmem svatým. Slovo Boží má takovou sílu a moc, že je pro církev oporou a životem a pro její děti posilou víry, pokrmem duše, čistým a trvalým pramenem duchovního života³. Bůh se projevuje pro člověka lidským způsobem. Co je v Písmu svatém obsaženo, bylo zaznamenáno člověkem a vnuknuto Duchem svatým. Církev považuje všechny knihy Starého i Nového zákona se všemi jejich částmi za posvátné a kanonické, protože jejich autorem je Bůh. Jak je psáno: „Veškeré Písmo je vdechnuto Bohem a je dobré k poučování,

¹ *Verbum Domini* je postsynodální apoštolská exhortace papeže Benedikta XVI., která pojednává o přístupu katolické církve k Bibli. Byla vydána v návaznosti na XII. řádné valné shromáždění biskupské synody, které se sešlo v říjnu 2008, aby projednalo „Slovo Boží v životě a poslání církve“. Exhortace navazuje na konstituci *Dei Verbum*. Odlišuje se však v hodnocení pokroku, kterého katoličtí křesťané dosáhli v porozumění a používání Písma během čtyřiceti pěti let od zakončení druhého vatikánského konsilu.

² VD 73

³ DV 21

k usvědčování, k nápravě, k výchově ve spravedlnosti, aby byl Boží člověk důkladně vyzbrojený ke každému dobrému činu.“⁴ V Písmu svatém se tedy projevuje, vždy bez porušení Boží pravdy. Protože však Bůh mluví v Písmu svatém prostřednictvím lidí, lidským způsobem, musí vykladač Písma pozorně zkoumat, co měli svatopisci skutečně v úmyslu vyjádřit a co chtěl jejich slovy zjevit Bůh. Abychom vystihli úmysl svatopisců, je třeba přihlížet k mnoha faktorům, jako jsou literární druhy, historické kontexty, tehdejší způsoby myšlení, faktory jazykové, ale i faktory sociálního způsobu jednání lidí tehdejší doby⁵. Klíčovým pojmem pro chápání posvátného textu Božího slova ve slovech lidských je inspirace. Je možné rozpoznat naznačenou analogii, jako se Slovo Boží stalo tělem působením Ducha svatého v panenském lůně Mariině, tak se Písmo svaté rodí z lůna církve působením téhož Ducha. Uznává se tím veškerá váha lidského autora, který napsal inspirované texty a zároveň samotný Bůh, jakožto pravý autor⁶.

Slovo Boží – vtělené Slovo, osoba Ježíše Krista, věčného Otcova Syna, učiněného člověkem. Synodální otcové hovořili o tomto analogickém úzu lidského jazyka a potřebě odlišit teologický význam slovního spojení. Důležitost je jak v samotném sdělení, které o osobě samém činí Bůh a jednak přijímá odlišné významy, které je třeba pozorně brát do úvahy ve vztahu k teologické reflexi, ale i pastoračního užití. Janův prolog nám jasně ukazuje, že Logos původně znamená věčné Slovo, totiž jednorozeného Syna zrozeného z Otce přede všemi věky a s ním soupodstatného: „Slovo bylo u Boha, a to Slovo byl Bůh.“⁷ Avšak totéž Slovo, tvrdí svatý Jan, „se stalo tělem“⁸, proto je Ježíš Kristus, narozený z Panny Marie, skutečně Slovem Božím, který je soupodstatný s námi⁹. Bereme-li v úvahu základní význam Božího slova ve vztahu k věčnému Slovu Božímu, učiněnému tělem, jedinému Spasiteli a prostředníkovi Boha a člověka, a nasloucháme-li tomuto Slovu, přivádí nás biblické zjevení k tomu, abychom uznali základ veškeré reality v tomto Slovu. Prolog svatého Jana tvrdí ve vztahu k božskému Logu, že „všechno povstalo skrze ně a bez něho nepovstalo nic, co jest.“¹⁰ Rovněž list Kolosanům praví o Kristu, že je „dříve zrozený než celé tvorstvo.“¹¹ Také autor listu Židům připomíná, že „vírou poznáváme, že svět byl stvořen Božím slovem, takže to, co vidíme, nepovstalo

⁴ 2 Tim 3,16-17

⁵ DV 12

⁶ VD 19

⁷ J 1,1

⁸ J 1,14

⁹ VD 7

¹⁰ J 1,3

¹¹ Kol 1,16

z něčeho, co zde už bylo.“¹² Tvrzení Písma totiž ukazují, že všechno, co existuje, není plodem iracionální náhody, ale je chtěné Bohem, je součástí Jeho plánu, jehož středem je nabídka účasti na božském životě v Kristu¹³.

1.2. Písmo svaté jako zdroj Božího slova

Dialogičnost Boho-lidského vztahu má více podob a forem. Formou, kterou máme v dosahu a stále při sobě je Boží slovo, které bylo zaznamenáno člověkem v textu a tím je Bible svatá. Enzo Bianchi věnuje Božímu slovu úvodní kapitolu ve své knize. Písmo svaté hodnotí jako poselství, které je určeno každému člověku, je to poselství od Boha. Vyzývá člověka, aby poznal Boha osobně, aby se setkal s Kristem a žil pro něho. Písmo svaté je zprostředkování Božího slova. Proniknou do něj lze pouze za pomoci Ducha svatého, víry, postupného přibližování.

Boží slovo je slovem života, prostředkem života v Bohu. Bez něho nikdy nedospějeme k tomu, abychom se stali nositeli Kristova života v nás.

Výraz „slovo“ (hebrejsky *dabar*) označuje etymologicky vzato základ věcí, jejich skrytou podstatu. Jestliže Bůh promlouvá tvoří věci, dovoluje jim vynořit se z nicoty¹⁴. Asi nejzářivějším důkazem je prolog Janova evangelia: „Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo bylo Bůh. To bylo na počátku u Boha. Všechno povstalo skrze ně a bez něho nepovstalo nic co jest. V něm byl život a život byl světlo lidí. To světlo ve tmě svítí a tmy je nepohltila.“¹⁵ Janovský prolog nás staví před fakt, že Logos je skutečně odevždy a vždycky Bohem. Slovo existuje před stvořením¹⁶. Teologii Božího slova je věnován úvod papežské postsynodální exhortace *Verbum Domini*, která je celá věnovaná Božímu slovu a jeho poslání v životě a v církvi. Novost biblického zjevení spočívá v tom, že se Bůh dává poznat v dialogu, který s námi chce vést. *Dei Verbum*¹⁷ předložilo tento fakt a tvrdí, že neviditelný Bůh „oslovuje lidi ze své veliké lásky jako přátele a stýká se

¹² Žid 11,3

¹³ VD 8

¹⁴ Srov. BIANCHI, Enzo. *Modlit se Boží slovo*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s.19-20

¹⁵ J 1,1-5

¹⁶ VD 6

¹⁷ *Dei Verbum* je věroučná konstituce Druhého vatikánského koncilu o Božím zjevení, jeden z nejdůležitějších dokumentů církevního sněmu, který se konal v letech 1962–1965. Konstituci vyhlásil papež Pavel VI. 18. listopadu 1965 poté, co ji schválili shromáždění biskupové v poměru 2 344 ku 6.

s nimi, aby je pozval a přijal do svého společenství.“¹⁸ V úvodu této kapitoly se zmiňuji a hodnotím dialogičnost Boho-lidského vztahu. Bůh sděluje své slovo v dějinách spásy. Nechává slyšet svůj hlas mocí Ducha ústy proroků. Boží slovo dále hlásají apoštolové v poslušnosti příkazu zmrtvýchvstalého Ježíše: „Jděte do celého světa a hlásejte evangelium všemu stvoření.“¹⁹ Boží slovo je tedy předáváno živou tradicí církve. Dosvědčené a inspirované Boží slovo je nakonec Písmo svaté, Starý a Nový zákon. Křesťanství je náboženství Božího slova. Písmo je proto třeba hlásat, slyšet, číst přijímat a žít jako Boží slovo v rámci apoštolské tradice, od níž je neoddělitelné. Božím slovem je nutné především vnímat Slovo živé a vtělené. Synodní otcové zdůraznily zásadní rozdíl ve významu a chápání pojmu Boží slovo a Slovo Boží. Nabádali k důslednému vysvětlení a z teologického hlediska k prohloubení odlišení prostého pojmu Boží slovo, aby co nejlépe vystihoval pravou podstatu Božského plánu a v něm ústředního postavení Kristovy osoby²⁰.

1.3. Praktické použití Božího slova v pastoraci

Boží slovo v Písmu svatém je nevyčerpatelnou studnicí Boží lásky, modrosti, ale i útěchy, ze kterého se dá neustále čerpat. Právě ve chvílích bolesti se totiž v srdci člověka rodí poslední otázky o smyslu vlastního života. Pokud se zdá, že lidská slova utichají tváří v tvář tajemství zla a bolesti a že naše společnost nemůže plně poskytnout podporu a útěchu, Boží Slovo nám zjevuje Boží něhu.

Apoštolská exhortace *Verbum Domini* vzdává díky Bohu za oslnivé a nezdědky skryté svědectví mnoha křesťanů – kněží, řeholníků a laiků – kteří propůjčili a nadále propůjčují své ruce, své oči a svá srdce Kristu, pravému lékaři těl i duší! Vybízí pak k další péči o nemohoucí lidi a přinášejí jim oživující přítomnost Pána Ježíše ve Slovu a v eucharistii. Místem, kde dochází k setkání s Božím slově i Slovem Božím je liturgie.

Inspirací ke struktuře této kapitoly je právě exhortace *Verbum Domini*.

¹⁸ DV 2

¹⁹ Mk 16,15

²⁰ Srov. VD 6-7

1.3.1. Boží slovo v malých společenstvích

Exhortace vybízí ke zvýšené pastoraci právě ve prospěch Božího slova, které definuje jako centrální bod křesťanského života. Jeho zdrojem je Písmo svaté. Pro provádění biblických animací jsou nejvhodnější různé farní komunity, společenství, sdružení, ale i skupinky v nemocnicích, sociálních ústavech a podobně. Hlavním středem je osobní setkání s Kristem. Biblická animace by se měla podle exhortace stát hlavním druhem pastorační práce a tím i zcela ústřední místo Božího slova v pastoraci obecně²¹.

1.3.2. Boží slovo v katechezi a formaci

Katechezi hodnotí exhortace *Verbum Domini* jako ústřední místo, kde je používáno Boží slovo v doprovázení Božího lidu. Biblickým východiskem katecheze je Ježíšovo setkání s učedníky z Emauz²². Biblicky animovaná katecheze je ustanovena ve Všeobecném katechetickém direktoriu²³. Tento dokument říká, že katecheze musí čerpat a být prostoupena biblickým a evangelním myšlením, duchem a postojem, katecheze nemůže být bez Písma prováděna a její síla bude přímo úměrná množství použitého Božího slova. Cílem je podání dějin spásy a obsahu víry tak, aby každý věřící, který naslouchá, našel v těchto dějinách také svůj vlastní osud. Důležité postavení má v této činnosti Katechismus katolické církve, který vytváří trvalý nástroj normy výuky a je projevem živé tradice církve.

Formace křesťanů a zejména katechetů je důležitá, pro dosažení biblického charakteru veškeré pastorační činnosti církve. Prostředkem je biblický apoštolát a zakládání formačních center. Novelizačním procesem je vstup církve do virtuálního prostoru a zaměření se na nová media, která přináší doba. Základem je ale Boží slovo²⁴.

1.3.3. Boží slovo v manželství a rodině

Boží slovo stojí na počátku manželského svazku, Ježíš sám zařazuje manželství mezi instituce svého království a to co je lidskou přirozeností povýšil na svátost. Při slavení této svátosti pronáší muž a žena slova o vzájemném darování a odevzdání se

²¹ Srov. VD 73

²² Lk 24,13-35

²³ Druhý vatikánský koncil rozhodl, aby bylo vypracováno „Direktorium pro katechizaci křesťanského lidu“. Kongregace pro klérus použila ke splnění tohoto úkolu služby zvláštní komise odborníků a konzultovala biskupské konference, které zpětně poskytly mnoho návrhů a podnětů. Vzniklý text pak přehlédla teologická komise ustanovená ad hoc a Kongregace pro nauku víry. 18. března 1971 ho s konečnou platností schválil Pavel VI. a 11. dubna téhož roku byl vydán pod názvem Všeobecné katechetické direktorium.

²⁴ Srov. VD 74-75

v kontextu lásky, deklarují vznik jednoho těla. Analogie s církví svatou i trojiční vztahovostí je jasně patrná. Synoda zdůrazňuje vztah manželství a Božího slova, zvláště v současné moderní době, jako kotvu k původní dobrotě člověka, stvořeného jako muže a ženu a povoláného k věrné, vzájemné a plodné lásce. Z exhortace vyplývá závazek k věrnosti vůči Božímu slovu a výchově dětí. Boží slovo se ale stává i pomocníkem, při řešení těžkostí v manželském a rodinném životě²⁵.

1.3.4. Evangelizace a misie

Nejzářivějším hlasatelem dobré zvěsti byl svatý Pavel, jehož hlavním posláním bylo hlásat zjevenou spásu v Ježíši Kristu všem národům: „běda mi, kdybych nehlásal evangelium!“²⁶ Člověk potřebuje pro svůj život naději, aby mohl zvládat přítomnost. Velkou nadějí je Bůh a jeho život s ním a v něm, Bůh, který nese lidskou tvář, nadějí je evangelium. Proto je církev ve své podstatě misionářská. Svatý otec Jan Pavel II. poukázal na nutnost nové misijní éry, která by měla dostat Boží slovo nejen k národům, kteří jej dosud neslyšeli, ale i pro celý Boží lid, protože i křesťané potřebují, aby jim bylo Boží slovo stále hlášáno. Vliv sekularizované kultury vytrácí původní křesťanskou identitu. Tím narůstá potřeba nové evangelizace, nového misijního působení. Misijní působení je následování Krista, jeho odkazu, který předal na své učedníky: „Jako Otec poslal mne, tak já posílám vás.“²⁷ Slovo, které se tím šíří osvěcuje, očišťuje a obrací²⁸.

1.3.5. Boží slovo v charitativním poslání církve

Charitativní činnost církve, je jednou ze čtyř základních projevů církve (viz. kap. 1.3.5.; kap.2.). Východiskem této činnosti je Boží slovo v písmu, kterým Ježíš poukazuje na nezbytnost našeho nasazení ve světě a odpovědnost před ním samotným. Tím Božím slovem je Mt 25, 34-36²⁹ a Mt 25,45³⁰. Boží slovo vede člověka k ožívání poctivosti a spravedlnosti, současně před Bohem potvrzuje vysokou hodnotu lidské námahy o spravedlivější a obyvatelnější svět, prosazuje solidaritu a rovnost, pojmenovává nespravedlnost. Boží slovo v evangeliu je měřítkem, podle kterého lidé soudí, je stupnicí

²⁵ Srov. VD 87

²⁶ 1 Kor 9,16

²⁷ J 20,21

²⁸ Srov. VD 90-96

²⁹ „Pojďte, požehnaní mého Otce, ujměte se království, které je vám připraveno od založení světa. Neboť jsem hladověl, a dali jste mi jíst, žíznil jsem, a dali jste mi pít, byl jsem na cestách, a ujali jste se mne, byl jsem nahý, a oblékli jste mě, byl jsem nemocen, a navštívili jste mě, byl jsem ve vězení, a přišli jste za mnou.“

³⁰ „Amen, pravím vám, cokoliv jste neučinili jednomu z těchto nepatrných, ani mně jste neučinili.“

hodnot, ze které čerpají, způsobem myšlení. Do charitativního poslání církve patří i pozornost na obranu a prosazování lidských práv, jako univerzálního, nedotknutelného a nezczitelného práva. Jedná se o charakteristiky, které Bůh vtiskl svému stvoření a která byla přijata a vykoupena Ježíšem skrze jeho vtělení, smrt a vzkříšení³¹.

1.3.6. Boží slovo v kategoriální pastoraci

Boží slovo vede k základu lásky k druhému, vytváří spojitost mezi jeho laskavým nasloucháním a nezištnou službou vůči bratřím. Základním pochopením pastorace Božího slova je převod slyšeného slova na skutky lásky, pouze tak se poselství evangelia stane věrohodným. Lásky k bližnímu, zakořeněná v lásce k Bohu má vést k neustálému nasazení jak jednotlivce, tak společenství.

Synoda věnovala zvláštní pozornost hlásání Božího slova u vybraných kategorií potřebných:

- **Mládež:** Mladí jsou budoucností církve. Boží slovo v evangeliu by se mělo stát kompasem jejich života, který je nasměruje ke Kristu. Mladí potřebují učitele, průvodce. Prezentace Božího slova musí být zaměřena ve vztahu k povolání, k orientaci v životních rozhodnutích, ke vztahům.
- **Migranti:** Boží slovo musí lidi činit pozorným vůči dějinám, které se tvoří a novým skutečnostem, které se v nich zobrazují. Na tyto nové skutečnosti je třeba nahlížet přes perspektivu evangelia. Vznikají nové možnosti šíření Božího slova, migranti mají právo slyšet kerygma, které jim může být předloženo.
- **Trpící:** Utrpení je situací, ve které je hlásání Božího slova nezbytností. Ve chvílích bolesti se v srdci člověka rodí poslední otázky o smyslu vlastního života. Pokud lidská slova utichají tváří v tvář bolesti, Boží slovo by mělo osvětlit a zjevit lidský život Boží něhou.
- **Chudí:** Diakonie charity nesmí nikdy v církvi chybět a musí být spojena se zvěstováním Božího slova. Pastýři církve jsou povoláni chudým naslouchat a učit se od nich, vést je v jejich víře a motivovat je. Podle slov Ježíšových jsou blahoslavenými chudí, kterým patří království nebeské³². Církev odlišuje chudobu a bídu, ta je výsledkem nespravedlnosti. Současně církev odlišuje chudobu,

³¹ Srov. VD 100-101

³² Srov. Mt 5,3

„kterou ve třeba si vybrat“ a chudobou „kterou je třeba odstranit“. Odhaluje tím střídmost a solidaritu, jako evangelní hodnotu³³.

2. Pastorace nemocných

Tato kapitola pojednává o specifické části pastorace, jakou je pastorační péče u nemocných. Pastorací rozumíme soubor činností, jimiž církev navenek i dovnitř realizuje svoje poslání. Problematikou pastorace se zabývá teologický obor nazvaný pastorální teologie. Pastorační péče je profesním oborem. V jednotlivých částech této kapitoly se budu zabývat epistemologií tohoto oboru, jeho metodikou, postupy, podmínkami, ale i duchovními otázkami, které jsou k výkonem této činnosti spojeny.

Pastorace je službou lidem, spočívající jak v pomoci při hledání či upevňování víry, tak při řešení nejrůznějších životních situací, ale zahrnuje například i udílení svátostí. Pastorační činnost se může týkat určité skupiny osob (např. pastorace mládeže) nebo určitých životních situací (např. pastorace v nemocnicích u nemocných). Nejedná se o mluvení o Bohu, víře nebo svátostech. Je to přítomnost s trpícím člověkem, sounáležitost.

Papežská rada pro pastorační mezi zdravotníky³⁴ definovala pastorační péči a stanovila chartu pracovníků ve zdravotnictví: „Pastorační péče o nemocné spočívá v duchovní a náboženské pomoci. Je základním právem nemocného a povinností církve.“³⁵ „Je uskutečňována přítomností a činností církve nejen ve zdravotnických zařízeních, kdy církev usiluje přinést slovo a milost Pána těm, kdo trpí, a těm, kdo o ně pečují.“³⁶ Dokument se dále odkazuje na Boží slovo z Evangelia sv. Matouše, kde je

³³ Srov. VD 104-107

³⁴ Papežská rada pro pastorační mezi zdravotníky (lat. Pontificium Consilium pro Valetudinis Administris) je dikasterium římské kurie která má za úkol starat se o pastorační zdravotníků. Byla zřízena 11. února 1985, papežem Janem Pavlem II. Podle Čl. 152 – Papežská rada pro pastorační zdravotníků ukazuje starostlivost církve o nemocné tím, že pomáhá těm, kteří slouží nemocným a trpícím, tak aby jejich apoštolát milosrdenství byl stále účinnější a reagoval na potřeby lidí. Rada šíří učení církve na duchovní a morální aspekty nemocných, jakož i smysl lidského utrpení. Papežská rada vysvětluje a obhajuje učení církve o zdravotních problémech. Rovněž sleduje a studuje programy a iniciativy zdravotní politiky na mezinárodní i národní úrovni, s cílem vynutit význam pro pastorační péči církve.

³⁵ PAPEŽSKÁ RADA PRO PASTORACI MEZI ZDRAVOTNÍKY. *Charta pracovníků ve zdravotnictví*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1996, §108, s.75

³⁶ Tamtéž, §110, s.76

psáno „Nemocné uzdravujte, mrtvé probouzejte k životu, malomocné očist'ujte, démony vymítejte“³⁷, to sděluje Ježíš svým učedníkům před cestou k pohanům.

Samotná pastorační péče vychází ze čtyř funkcí křesťanského společenství, kterými jsou: martyria – služba hlásání Božího slova, leiturgia – slavení svátostí, diakonia – služba lásky, charitativní činnost potřebným, koinonia – vytváření bratrského a sesterského společenství³⁸. Pastorační činnost také pramení z poslání a podílu církve na Kristově prorockém, kněžském a královském úřadu³⁹.

Pastorační péči se v České republice dlouhodobě zabývá náš přední pastorální teolog Aleš Opatrný. Nejlépe epistemologii oboru vystihuje definice v jeho monografii: „Pastorační péči o nemocné a trpící v širším slova smyslu rozumíme takové jednání s člověkem, ve kterém ho respektujeme v jeho jedinečnosti, přistupujeme k němu z pozice věřících křesťanů, doprovázíme ho v jeho nemoci, utrpení či umírání a lidsky mu pomáháme v důstojném zvládnutí jeho životní situace, včetně smrti, a to na jemu dostupné úrovni víry.“⁴⁰ Z této definice vyplývá, že takový vztah s nemocnými, při plném respektování jejich autonomie, vyžaduje pozornost, porozumění, sdílení, dialog spolu s odbornými znalostmi, kompetenci a svědomí. To znamená, že to musí být výrazem hlubokého závazku člověka. Předpokladem je provádění činnosti nejen po technické stránce, ale s oddaností a láskou k bližnímu. Každý pobyt ve zdravotním zařízení je více či méně spojen s bolestí, ale nejen ten. I každé onemocnění, které člověka zasáhne vyvolá negativní odezvu jak v těle, tak i na duši. Touto odezvou je bolest. Odborně je tento druh bolesti označován jako „total pain“⁴¹ - celková bolest, spojení bolestí tělesné, psychické, duchovní a sociální. Pomocí, která se do léčby zapojuje je právě pastorační péče.

2.1. Nemoc, utrpení a smrt z hlediska víry a nemocného

Tomuto tématu se věnuje Katechismus katolické církve v kapitole věnované pomazání nemocných. Nemoc a utrpení hodnotí jako nejvážnější problémy, které podrobují lidský život zkoušce. V nemoci člověk zakouší vlastní bezmocnost, vlastní

³⁷ Mt 10, 8

³⁸ AMBROS, Pavel. *Fundamentální pastorální teologie*. Olomouc: Vydavatelství UP, 2002, s.42

³⁹ Srov. LG 31

⁴⁰ OPATRŇÝ, Aleš. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Praha: Pastorační středisko Praha, 2001, s.8

⁴¹ Srov. MEHTA, Anita. CHAN, Lisa. Understanding of the Concept of “Total Pain“. *Journal of hospice and palliative nursing*. January/February 2008, č. 1, s. 26–32.

meze a svou ohroženost. Každá nemoc nám může dát zahlédnout smrt. Nemoc může vést k úzkosti, k uzavření se do sebe, někdy dokonce k zoufalství a vzpouře proti Bohu. Může však také napomáhat člověku k větší zralosti, pomoci mu rozlišit v jeho životě, co není podstatné, aby se zaměřil na to, co je důležité. Velmi často nemoc vyvolává hledání Boha a návrat k němu⁴².

V této podkapitole se věnuji pohledu na nemoc, utrpení a smrt z různých úhlů pohledu, z různé perspektivy, která se mohou navzájem lišit. Pro pastoračního pracovníka je ale nutné tyto pohledy znát, aby mohl volit správný postup.

2.1.1. Pohled na nemoc a utrpení z hlediska víry

O postoji k nemoci píše ve své monografii i Opatrný. Vysvětluje rozličnost přístupu a pohledu k nemoci u jednotlivých lidí, ať věřících nebo nevěřících. Pro některé lidi je nemoc a smrt posledním vrcholným argumentem pro jejich odmítání Boha, pro jiné je aspekt nemoci a utrpení jediným faktorem, který se Bohu líbí. Bolesti pak ideologizují a uzdravení považují na podezřelé. Jiné považují nemoc za defekt víry a domnívají se, že pokud je naše víra dostatečná, pak Bůh uzdraví jakoukoli nemoc⁴³.

Rovněž Ježíšův přístup k nemoci byl odmítavý, nikomu nemoc nedoporučoval a sám svými skutky pomáhal. Království Boží je díky Ježíši přítomno již na zemi, ale není zde nové nebe, do kterého budeme při druhém příchodu Kristově vzkříšení. Proto jsou mezi námi nemoci, bolest a utrpení, jako zkouška, jako šance. Písmo přináší některá možná vysvětlení utrpení. Příběh bohobojného Joba, zle zkoušeného, jehož víru nepodlomilo ani prožívané utrpení. Dalším vysvětlením je událost Ježíšova uzdravení slepého mladíka: „Cestou uviděl člověka, který byl od narození slepý. Jeho učedníci se ho zeptali: Místře, kdo se prohřešil, že se ten člověk narodil slepý? On sám, nebo jeho rodiče? Ježíš odpověděl: Nezhřešil ani on ani jeho rodiče; je slepý, aby se na něm zjevily skutky Boží.“⁴⁴ Mnohé Biblické příběhy však přináší opačná vysvětlení a v mnohém na první pohled zkreslující, nabízí paralelu „hřích-odplata-smrt“ nebo „nemoc je trestem“. Vysvětlením je jednak vytržení citací z Biblického kontextu a pak redakcí lidského textu probíhající ve své době, se svými dobovými důsledky.

Je možné se setkat s názory a interpretací nemoci, jako následek životního nezdaru, který je v tomto smyslu vnímán jako trest. Nemocný člověk, který je soužen

⁴² Srov. *KKC*, 1500-1501

⁴³ Srov. OPATRNÝ, Aleš. *Spirituální péče o nemocné a umírající*. Červený Kostelec: Bibliotheca Theologica, 2017, s.33

⁴⁴ J 9,1-3

samotnou nemocí ještě prochází trápením při hledání příčiny své nemoci, ve svých hříších a pochybeních. Tyto představy jsou mylné. Bůh by se v tomto případě choval jako mstivý člověk a to není. Bůh je láska. Milující přeje milovanému to nejlepší ze sebe samého a také mu to dává. Proto není tato interpretace správná. Jako správnější je interpretace nemoci jako příležitost k zastavení a ohlédnutí se. Nemocnému se tím naskytne příležitost ptát se sám sebe, zda vše, co se do té doby v jeho životě stalo bylo dobré, zda by se to zalíbilo Bohu, zda není dobré prohloubit svoji víru, poznávat a litovat svých vin, žádat o odpuštění. Přijmout skutečnost nemoci jako příležitost k očištění. Uvědomit si, pocítit a prožít tři ctnosti: víru, naději a lásku. Naděje v nemoci má velmi mnoho podob. Všichni nemocní vnímají naději jako skutečnost, že vše dopadne podle jejich přání. Křesťanskou nadějí je ale Boží láska a život věčný. A reálnou nadějí je skutečnost o naplnění našeho lidského příběhu a rovněž, že cesta k tomuto naplnění je cestou odpuštění a smíření.

2.1.2. Pohled na smrt z hlediska víry

Pohledů na smrt může být mnoho. Helena Haškovcová ve své monografii věnované thanatologii⁴⁵ definuje smrt jako individuální zánik organismu, a tudíž i zánik člověka. Ve smyslu této definice začíná člověk umírat již od narození. Popisuje náhled biologa na smrt, jako součást programu života, kdy po vyčerpání životního programu nastupuje program smrti, který je do jisté míry genetickým programem⁴⁶.

Pohledy na smrt se s dobou mění. Zatímco v minulosti se smrt nejčastěji popisovala, jako tzv. přirozená, smrt sešlostí věkem, v současné době za ní stojí patologické procesy a tím i číselné diagnózy. Smrt rozděluje na náhlou, rychlou pomalou, avizovanou a neavizovanou. Předkládá přehled změn náhledů na smrt v průběhu času. Zatímco ve středověku byla náhlá a bezbolestná smrt považována za nejhorší a lidé se obraceli na samotného Boha, aby je před takovou smrtí ochránil, v současné době by si jí přála většina lidí⁴⁷. Na závěr kapitoly o smrti předkládá názor lékaře a duchovního Jacka W. Provonsha, který se teologicky vyjadřoval k laickému studiu Lazarova syndromu⁴⁸

⁴⁵ Thanatologie (z řeckého θάνατος, thánatos: smrt) je věda o umírání a smrti. Název je odvozen od jména řeckého boha smrtelného spánku a smrti. Thanatos, bratr Hypnův, je zpravidla zobrazován jako okřídlený spící jinoch s uhasínající pochodní. Thanatologie je věda interdisciplinární. Zabývají se jí nejen filozofové, lékaři a psychiatři, ale i biologové, sociologové a v neposlední řadě i teologové. Za prvního thanatologa je označován francouzský sociolog a antropolog Robert Hertz, který vypracoval první studii na toto téma v roce 1907.

⁴⁶ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie*. Praha: Galén, 2000, s.74

⁴⁷ Tamtéž, s.75

⁴⁸ Lazarův syndrom – prožitek blízké smrti, umírání, pocit že člověk existuje mimo tělo

a v rámci kritického spisu říká: „Smrt je jediná základní skutečnost lidské existence, kterou člověk naprosto nemá ve své moci. Může ji odložit, dočasně se vyvléci z jejích spárů, může ji zpříjemnit nebo naopak znepríjemnit, ale nakonec je každý lidský pokus zabránit smrti nebo ji popřít odsouzen k neúspěchu... A podle Bible není žádné naděje, kromě Boha.“⁴⁹

Křesťanský pohled na smrt nejlépe vystihuje dílo Mezinárodní teologické komise o otázkách eschatologie. V úvodu kapitoly o křesťanské smrti velmi lidsky hodnotí smrt, jako událost, kterou si nemůže každý přát. Tělo není totiž žádným vězením, z kterého by si vězněný přál uniknout, není ani oblekem, který je možné jen tak sejmout. Smrt není událostí, ke které je možné přistoupit s klidnou myslí a nepřekonávat přirozený odpor. Za strach ke smrti se nelze stydět. I Ježíš Kristus zakoušel před svojí blížící se smrtí strach. Člověk není pouze tělem, je sjednocením duše a těla, smrt tudíž zasahuje celou lidskou osobu, smrt člověka roztrhuje. Je rovněž přirozené, když křesťan trpí kvůli smrti milovaných osob. I „Ježíš zaplakal“⁵⁰ nad smrtí svého přítele Lazara. Proto také my můžeme a musíme oplakávat své zesnulé přátele. Člověk cítí ke smrti odpor, překonat tento odpor je skutečností, která jej zcela odlišuje od jakéhokoli jiného živočicha. Smrt se tím stává příležitostí, kdy se člověk může projevat jako člověk. Skutečností, která člověku pomáhá je křesťanská víra a naděje.

Víra ve společenství s Kristem. Odchod z toho světa je pak vnímán jako brána, která člověka po zesnutí uvádí do společenství s Kristem. Tohoto pozitivního aspektu smrti člověk dosáhne jedině tehdy, když umírá způsobem, který je v Novém zákoně definován, jako „smrt ve spojení s Pánem“⁵¹: „Blažení jsou od této chvíle ti, kdo umírají ve spojení s Pánem.“⁵² Takovou smrt si člověk může přát, protože nás rovnou uvádí do spojení s Boží blažeností. Tento nový druh umírání je jedním z prvků účasti učedníka na Kristově velikonočním tajemství. K takovému prožívání smrti nás uschopňují svátosti⁵³.

Závěrečné shrnutí této kapitoly je nejlépe zpracováno v církevním dokumentu, Katechismus katolické církve. Kristus dává smrti zcela jiný rozměr. Smrt je důsledkem hříchu, spásnou smrtí Ježíše Krista je však přeměněna. Křtem křesťan svátostně „umírá“ s Kristem. Smrt je pozemské putování člověka, který mu Bůh dopřává, aby naplnil svůj

⁴⁹ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie*, s.79

⁵⁰ J 11,35

⁵¹ 1 Sol 4,14

⁵² Zj 14,13

⁵³ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2008, s.62-68

pozemský život podle Božích záměrů a aby rozhodl o svém posledním osudu. Smrtí volá Bůh člověka k sobě. Ukončuje se tím čas k přijetí nebo odmítnutí Božské milosti projevené v Kristu. Ti, kdo umírají v Boží milosti a přátelství a kdo jsou dokonale očištěni, žijí na věky s Kristem. Jsou navždy podobni Bohu, protože ho vidí „takového jaký je“.⁵⁴ Žít v nebi znamená být s Kristem⁵⁵.

2.1.3. Pohled na nemoc z hlediska nemocného

Perspektivě pohledu na nemoc ze strany trpícího se podrobně věnuje v knižním sborníku lékařské etiky Miloš Maurer. Připomíná, že utrpení je velmi často opomíjeno. Péče o pacienta je institucionalizovaná a v záplavě technických postupů je najednou utrpení vnímáno jako cosi nepatřičné něco, co komplikuje léčbu. Utrpení personál nejen nerozumí, ale často je i jeho zdrojem. Bezmocnost, je jádro prožívaných emocí. Je to ztráta moci nad sebou samým, nad okolím. Jistou analogii je možné vnímat i ze samotného slovního označení: „pacient“ z lat. *patiens* – snášející, trpící, trpělivý; „trpět“ – původním významem trnout, být ztuhlý, nehybný; „nemoc“ – ne-moc, znamená být slabý, neschopný. Zvláště na počátku onemocnění, vnímá nemocný svoji bezmoc a utrpení, jako něco cizího, co do jeho života nepatří – nepatřičného. Člověk začíná být konfrontován s vlastní slabostí, s bolestí a především s možností svého vlastního konce. Objevuje konečnost, smrtelnost⁵⁶.

Dominující doprovodným prožitkem s utrpením nemocného je pocit osamění a vydědění ze společnosti. Pocit osamění je dán několika faktory. Trpící má často pocit, že je jeho utrpení jedinečné a ostatní mu nemohou nebo nechtějí pomoci. Osamocení může být dále posilováno stigmatizací nemocného. To znamená, že samotný nemocný, se prožívajícím utrpením odděluje od společnosti nebo je stigmatizován svým okolím. Tuto teorii vypracoval sociolog Goffman⁵⁷, podle ní uměle okolí nemocného vytváří ideologii, pomocí které vysvětluje méněcennost nemocného. Tento proces není konečný a s postupem času připisuje nemocné osobě stále nové a nové negativní

⁵⁴ 1 Jan 3,2

⁵⁵ *Katechismus katolické církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, 1006-1025

⁵⁶ Srov. VÁCHA, Marek, KÖNIGOVÁ Radana, MAURER Miloš. *Základy moderní lékařské etiky*. Praha: Portál, 2012, s.63-71

⁵⁷ Erving Goffman byl americký sociolog, antropolog, sociální psycholog kanadského původu. Představitel chicagské školy, myšlenkového proudu, který vznikl ve 20. letech 20. století. Předmětem jejího zkoumání byla sociologie města a kriminologie. Od 60. let 20. století patřil mezi nejvlivnější badatele v oblasti mikrosociologie. Uvedl do sociologické analýzy každodenního lidského jednání tzv. dramaturgickou perspektivu, pojmy jako role, scéna, zákulisí atd.

vlastnosti. Stigmatizovat nemocného lze i přehnaným soucitem nebo přehnanou lítostí. Výsledek je stejný jako bagatelizování obtíží.

Utrpení narušuje identitu daného člověka, odhaluje jej svému okolí a personálu. Ten jej vidí odhaleného jak tělesně, tak duševně. Je pak velmi snadné pro zdravotníky ztratit úctu k člověku, což nemocného dále zraňuje⁵⁸.

O problematice odlišného pohledu na nemoc z perspektivy nemocného píše i ve své monografii Aleš Opatrný. Připomíná, že nemocný, hlavně vážně nemocný člověk, se dívá téměř na vše z jiného zorného úhlu než člověk zdravý. Neznamena to, že zdravý člověk je šťastnější než člověk nemocný. Takový předpoklad je chybný. Znamená to ale, že zdravý se musí snažit situaci nemocného pochopit – což je něco odlišného, než s ním ve všem souhlasit! Je rozhodně chybné se domnívat, že o tom, jak se nemocný cítí a o tom, co má nemocný dělat, ví zdravý vše tak dobře, jako nemocný sám, nebo, že to snad ví lépe. Nemocný člověk, který je povahou bojovníka, vidí v nemoci nepřítele, se kterým, se pokusí utkat a zvítězit nad ním v čase co možná nejkratším, současně odmítá myšlenku, že by musel s nemocí trvale žít. Naopak povaha lítostivá nebo pasivní bude přijímat nemoc především jako křivdu (případně spravedlivý trest), bude se ptát, za co si nemoc zasloužila, bude mít tendenci se nemoci poddat. V obou popsanych případech jde především o úvodní stádia nemoci. Trvá-li nemoc déle, prochází nemocný různými stádii, která jsou charakterizována různým postojem k nemoci.

Ne každý člověk vždy uvádí svou závažnou nemoc do vztahu k Bohu. Lidem, kteří k nemoci přistupují klidně a rozvážně, příliš se neptají, proč trpí a kde se nemoc vzala, spíš se ptají, jak jí čelit, jak jí co nejlépe překonat. Těmto lidem se ovšem pomáhá snadněji.

Pohled konkrétního nemocného na jeho nemoc nás musí zajímat a měli bychom se mu snažit porozumět. Sami bychom stav nemocného neměli ani banalizovat, ani dramatizovat. Spíš pochopit, akceptovat postoj, který nemocný k nemoci zaujímá a snažit se mu pomoci k lidsky důstojnému překonávání a prožívání nemoci⁵⁹.

⁵⁸ Srov. VÁCHA, Marek. KÖNIGOVÁ, Radana. MAURER, Miloš. *Základy moderní lékařské etiky*, s.63-68

⁵⁹ Srov. OPATRŇÝ, Aleš. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*, s.14-15

2.2. Duchovní rozměr péče o nemocného

Téma duchovního rozměru v péči o nemocné zachycuje výstižně ve svém článku „Pastorační péče v nemoci a umírání“ autorka Lenka Martelliová. Duchovní rozměr hodnotí jednak v chápání duchovní (spirituální) stránky nemocného člověka, dále v aktivní péči o naplnění jeho duchovních potřeb.

Pastorační péči zařazuje do okamžiku krize člověka, kterého trápí strach, nejistota, bolest. Najednou prožívá události, kterých se celý život bál a vyhýbal se jim i ve svých představách. Každý člověk ve chvíli nemoci nebo umírání prochází nějakou vnější či vnitřní proměnou, která významně ovlivňuje jeho život. Je to chvíle, kdy člověk musí vyhledávat nové možnosti řešení situací, hledat či obnovovat zdroje svých sil, přehodnocovat či upevňovat hodnoty a postoje, aby získal vnitřní pokoje a stabilitu. Setkává se s hranicemi svých vlastních možností, své vlastní konečnosti. Toto postavení člověka konfrontuje s otázkou po naší identitě, po smyslu naší existence.

Pastorační péče v nemoci a umírání vychází z toho, že člověk není vnímán jen jako ten, kdo má nemocné tělo, ale jako jedinečná bytost žijící v určitém prostředí, v určitých společenských vztazích, s určitým systémem hodnot, se svou minulostí, přáními, očekáváními, a především se vztahem k Bohu, ať již explicitním, žitým či nesmělým. Duchovní péče o nemocného je službou nejen křesťanům, ale každému člověku. Je v pravém smyslu ekumenická. Pastorační péče vidí člověka v jeho bídě i důstojnosti, v situaci, která je neopakovatelná a často mezní a proměňující trvale či zásadně lidský život⁶⁰.

Spirituality nemocného se ještě odlišují podle situace, ve které se nachází, rozlišuje Aleš Opatrný. Můžeme odlišit duchovní rozměr u nemocného, který je již v posledních okamžicích života na tomto světě, nemocného s těžkou a dlouhodobou nemocí, nemocného trpícího bolestí, nemocného v pokročilém stáří, nemocného v kómatu, ale i nemocného mladého, který se začíná vyrovnávat s nemocí a špatnými zprávami, nesmím zapomenout i na rozdíly v souvislosti s odlišnými vyznáními a v neposlední řadě i odlišnost prostředí. Přístup k jednotlivým skupinám se liší.

V dlouhodobé nemoci existuje na jedné straně dostatek času, na straně druhé je dlouhodobá nemoc vyčerpávající, a to jak fyzicky, tak duševně. I přes jasné limity je vhodné pro nemocného stanovit některé úkoly:

⁶⁰ Srov. MARTELLIOVÁ, Lenka. Pastorační péče v nemoci a umírání. *GETSEMANY, křesťanský měsíčník*. (Duben 2007). <<https://www.getsemany.cz/node/1129.htm>>.

- Nalezení smyslu toho, co prožívá
- Naplnění vlastního života i ve fázích, kdy jsou možnosti životních aktivit omezeny
- Smíření
- Odpoutat se od toho, co již není možné dělat
- Dotvoření osobního života, urovnání a vyjasnění vztahů
- Dořešení výslovně položených duchovních otázek

Aby mohly být výše popsané úkoly realizovány, musí být pastorující nemocnému partnerem se společným cílem. Základním prvkem pro podporu duchovní dimenze nemocného člověka je především chápající partner rozhovoru, který je otevřený všem tématům nemocného. Postupně se může takový rozhovor přeměnit v ryze náboženský, to je pak projevem hluboké důvěry. Pokračováním pak může být setkání s duchovním a přijetí některé ze svátostí⁶¹.

Co se týká obecné spirituality člověka, obsahuje vzpomínky a hluboké vztahy, které jsou pro jeho život rozhodující. Jako dominantní sílu celé lidské spirituality je nutné považovat lásku. Ta se promítá do celého chování, do vztahů a do odpuštění. Kdo lásku nepoznal, alespoň po ní toužil. Budeme-li vycházet z předpokladu, že schopnost lásky je vlastní každému člověku, a touha být milován, je rovněž vlastní každému, pak je láska tou základní výbavou každé lidské spirituality, ze které je možné vycházet. S tím pak souvisí, v obecné spirituální rovině, snaha člověka o dosažení jakéhosi absolutního životního cíle. To je místo, či pozice, které člověk považuje za posvátné, za nejvyšší skutečnost, nejvyšší cíl života, přesahující horizont běžných vztahů⁶². Očima křesťanské víry je oním místem Bůh a jeho láska.

„I kdyby ustoupily hory a pohnuly se pahorky, moje milosrdenství od tebe neodstoupí a smlouva mého pokoje se nepohne, praví Hospodin, tvůj slitovník.“⁶³

2.3. Duchovní doprovázení a naslouchání

Duchovní doprovázení má celou řadu definic. Asi nejvýstižnější obsahuje kniha autorů Barry a Connollyho: „Křesťanské duchovní doprovázení (je definováno) jako

⁶¹ OPATRŇY, Aleš. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*, s.7

⁶² OPATRŇY, Aleš. *Spirituální péče o nemocné a umírající*, s.56

⁶³ Iz 54,10

pomoc, kterou poskytuje jeden křesťan druhému, aby mu umožnil vnímat osobní Boží sdělování jemu určené, odpovídat tomuto Bohu, dávajícímu se osobně poznat, růst v důvěrnosti s ním a plně prožívat důsledky tohoto vztahu. Ohniskem tohoto typu duchovního doprovázení je zkušenost, ne názory, a zvláště zkušenost duchovní, tzn. jakákoli zkušenost tajemného Jiného, kterého nazýváme Bohem. Navíc tato zkušenost není chápána jako ojedinělá událost, ale jako výraz trvalého osobního vztahu, který Bůh navázal s každým z nás.“⁶⁴

Tématu duchovního doprovázení se ve svých dílech věnuje rovněž pastorální teolog Opatrný. Ve své knize věnované duchovní péči o nemocné líčí běžnou zdravotní i následnou péči, která je většinou uskutečňována ve specializovaných zdravotních zařízeních. Popisuje nemocné, kteří jsou obklopeni „bílymi plášti“, jsou ale sami i když obklopeni lidmi. Zdravotní personál sice zvládá svoje zdravotní povinnosti, péče o druhého, má ještě další rozměr a tím je péče o duši nemocného. Na toto již personál buď nestačí pracovním vytížením, neví jak, bojí se otvírat s nemocným tématy jeho života nebo se stydí. Na tomto místě je ale třeba konstatovat značnou změnu v oblasti institucionální péče o vážně nemocné a umírající v naší zemi v posledních dvou desetiletích. Jsou zařízení, kde je přístup k nemocnému v souladu s holistickou teorií. Ovšem i tak se v jednotlivých institucích velmi liší chápání tohoto přístupu a z toho vyplývající praxe⁶⁵.

Duchovní doprovázení je vedení na cestě životem nemocného. Doprovázející se nestává pouze společníkem, ale hlavně průvodcem, rádcem, druhem. Jelikož se jedná o duchovní doprovázení, jedná se o setkávání ve světle Božím. S nemocným se vytváří společenství. Pojem „doprovázení“ zásadním způsobem charakterizuje přístup k nemocnému a způsob vedení péče. Je to činnost, která respektuje cestu nemocného. Je činností, vykonávanou ve prospěch nemocného, při které se nemocnému pomáhá lidskou přítomností, blízkostí, a ve které je respektován ve své jedinečnosti⁶⁶.

Pro křesťanské duchovní doprovázení je podstatná víra ve zjevení Boha člověku i svému lidu jako celku – je poznatelný v osobním vztahu, komunikuje s člověkem, a zároveň v to, že jde o „osobní komunikaci, která je z obou stran svobodná. Bůh se zjevuje proto, že si to sám zvolil. Člověk – společenství lidí – svou odpověď svobodně

⁶⁴ BARRY A. William, CONNOLLY J. William. *Praxe duchovního doprovázení*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s.20

⁶⁵ Srov. OPATRŇÝ, Aleš. *Spirituální péče o nemocné a umírající*, s.126

⁶⁶ Tamtéž, s.127

volí, mohou a nemusí odpovědět vírou⁶⁷. Skutečnou projekční plochou však není doprovázející, nýbrž Boží slovo. Ono se stává konečným místem konfrontace nejen provedeného, nýbrž i pro vzájemný vztah mezi doprovázejícím a doprovázeným.

Samotná realizace duchovního doprovázení má svoje specifika, která vyplývají z osob, které tuto péči realizují, z prostředí, ve kterém se provádí, z odlišných vlastností jednotlivých skupin nemocných, formy, jakou se realizuje, četnost jednotlivých setkání a na samotném druhu spirituálního obsahu poskytované péče.

Existují ale i úskalí, na které upozorňuje papež Benedikt XVI. ve své encyklice *Deus caritas est*⁶⁸. Upozorňuje na dva důležité momenty, které se týkají jistě všech křesťanů v okolí nemocného. Nejprve varuje před zneužitím situace oslabeného nemocného k prosazení vlastních cílů toho, kdo je pečujícím. Dále upozorňuje na modlitbu. Toto připomenutí je užitečné i duchovním, profesionálům. Papež poukazuje na určitou zastřenost, kdy sice duchovní dokonale zvládnou modlitbu samotnou, a přestávají vidět svůj úkol a tím je péče a blízkost nemocnému⁶⁹.

2.3.1. Osoby poskytující:

- Duchovní: Duchovní, kteří doprovázejí vážně nemocné a umírající v nemocnicích, hospicích nebo léčebnách dlouhodobě nemocných, by neměli být chápáni jako specialisté. Nejsou to osoby nadlidských možností, kteří vše vyřeší. Jsou to především ti, kteří nemocnému svědčí bezpodmínečnou lásku Ježíšovu. Ale nejen nemocným, ale i ošetřujícímu personálu, rodinám, blízkým. Jejich úkolem, je přinášet světlo naděje Boží lásky tam, kde se již zdravotní stav nelepší a lepší nebude. Není to ze strany duchovních otázka slov (logoterapie), ale postoje a chování. Současně předávají svědectví, že nikdo z okolí nemocného není spasitelem, který by byl pánem nad životem a smrtí, ale předávají naději svědectví Ježíše Krista, umučeného a vzkříšeného⁷⁰. I přes výše uvedené, přináší duchovní péče duchovními svá specifika. Na prvním místě je poslání, jako nedílná součást života kněze. Další je moc svátostná, kterou kněží disponují a udělené svátosti slouží k uzdravení duše a posílení těla. Duchovní by měl mít ale na mysli

⁶⁷ SYROVÁTKOVÁ, Štěpánka. Současná praxe českého duchovního doprovázení v katolickém prostředí. *AUC Theologica*. 2015, roč.5, č.2, s.236

⁶⁸ *Deus caritas est* (latinsky Bůh je láska) je první encyklika papeže Benedikta XVI. vydaná 25. ledna 2006, která se zabývá tématem křesťanské lásky.

⁶⁹ Srov. OPATRŇÝ, Aleš. *Spirituální péče o nemocné a umírající*, s.131-132

⁷⁰ Tamtéž, s.125

a respektovat, že primární je u člověka víra a ne svátosti – ty víru předpokládají a posilují.

- Laici: Role laiků, a to jak profesionálních (docházející dobrovolníci, personál) tak laiků ze skupiny přátel, rodiny, je nezastupitelná. Důležité je, aby byla péče poskytována v souladu s láskou Ježíšovou a odpuštěním, aby byli nemocní v tomto ujišťování. Aby pocítili milosrdné pochopení, lidskou úctu a naději⁷¹.

2.3.2. Formy duchovního doprovázení:

Duchovní doprovázení je svou formou individuální – zaměřené na jednotlivce. I v případě tzv. skupinových exercicií je jejich nejvýznamnější součástí individuální „práce“ doprovázeného a individuální rozhovory s doprovázejícím⁷².

2.3.3. Obsah duchovního doprovázení:

O obsahu duchovního doprovázení píše ve svém článku Štěpánka Srovátková. Konstatuje obtížnost jasného vymezení podstaty duchovního doprovázení. Důvodem je, že kromě obsahu vstupuje do této charakteristiky ještě autenticita doprovázeného a jeho ochota k hledání řešení. V duchovním doprovázení jde o dvě obsahové roviny, které se ovšem prolínají. Na jedné rovině je duchovní doprovázení o vnitřních věcech člověka a obsahem je vše, s čím lidé přicházejí (obsahem je celý život člověka – z něj člověk při duchovním doprovázení vychází a do něj se také vrací). V druhé rovině je předmětem duchovního doprovázení víra nebo spirituální potřeby člověka (hledání Boží přítomnosti a Božího působení, transcendence či přesahu v životě člověka). V duchovním doprovázení jde tedy zcela specificky o nahlížení první roviny doprovázení pohledem roviny druhé⁷³.

2.4. Zásady a cíle vedení pastýřského rozhovoru

Obecně je rozhovor nejčastějším a základním prostředkem, který v komunikaci s pacientem používáme. To ale neznamená, že i neverbální komunikace není důležitá. Tato bakalářská práce se zabývá Božím slovem v pastorační péči a toto se nemocnému

⁷¹ OPATRŇY, Aleš. *Spirituální péče o nemocné a umírající*, s.135

⁷² SYROVÁTKOVÁ, Štěpánka. *Současná praxe českého duchovního doprovázení v katolickém prostředí*, s.245

⁷³ Tamtéž, s.246

předkládá právě v podobě rozhovoru. Je to rozhovor, který vychází ze situace, přání a potřeb toho, komu je poskytována pastorační péče.

Tématiku jednotlivých druhů komunikace s pacientem podrobně vypracovává docent Opatrný ve svých monografiích. V úvodu velmi výstižně připomíná Boží vztahovost a komunikaci, kdy právě slova a rozhovor s Mojžíšem, jsou tou první událostí, kterou Bůh vstupuje do dějin. Tím ale není komunikace s Bohem ukončena, pokračuje ústy proroků, příchod spasitele je zvěstován rozhovorem mezi andělem a Marií. Rozhovor je tedy něčím, čím Bůh nepohrdá, a proto mu i my musíme věnovat značnou pozornost⁷⁴. V neposlední řadě, nám Bůh zanechává své slovo zachycené a formulované lidskou rukou v Bibli. Boží slovo se nám díky tomu stává neocenitelným pomocníkem v péči o potřebné.

V úvodu kapitoly věnované pastoračnímu rozhovoru, v knize pastorální teologie, připomíná docent Opatrný základní východisko vedení rozhovoru, kterým je známá věta z 1. odstavce konstituce *Gaudium et spes*⁷⁵, která plně vystihuje nosnou myšlenku křesťanského přístupu k trpícímu⁷⁶.

2.4.1. Zásady pastýřského rozhovoru

Hlavní zásadou pastýřského rozhovoru není rétorické umění, ale umění naslouchat. Naslouchat druhému. Ale ani toto plně nestačí. Naslouchat neznamená slyšet, ale být přítomen, být účasten a mít schopnost pocítit trápení a stesky druhého. V pastýřském rozhovoru nejde o přístup, ale o postoj. Tím postojem je víra, tím postojem je obraz Ježíše Krista, jeho etiky a lásky. Trápení druhého je potřeba vidět v perspektivě smrti a vzkříšení. K nemocnému přistupujeme z pozice láskyplné autority. Vždy máme ale namysli, že nemocný je ten, kdo určuje, zda bude rozhovor pokračovat.

Pastorační služba je nemocným poskytována za velmi rozdílných podmínek. Ať v nemocnicích, ústavech sociální péče, hospicích, léčebnách dlouhodobě nemocných nebo doma. Důležitou zásadou, kterou misí mít pracovník vždy na mysli je soukromí nemocného. Svůj přístup, téma rozhovoru i jeho směřování, musí vždy vést s myšlenkou,

⁷⁴ Srov. OPATRŇY, Aleš. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*, s.18

⁷⁵ „Radost a naděje, smutek a úzkost lidí naší doby, zvláště chudých a všech, kteří nějak trpí, je radostí a nadějí, smutkem i úzkostí Kristových učedníků, a není nic opravdu lidského, co by nenašlo v jejich srdcích odezvu.“ (GS 1)

⁷⁶ OPATRŇY, Aleš. *Pastorální teologie pro laiky*. Červený Kostelec: vydavatelství Pavel Mervart, 2016, s.127

že po ukončení návštěvy odchází, zatímco nemocný zůstává a může mít kolem sebe ostatní nemocné nebo rodinné příslušníky⁷⁷.

Jaro Křivohlavý zdůrazňuje zásady, které je nutné při pastorálním rozhovoru dodržet:

- Citová účastnost pastorujícího: Tento požadavek je náročnější, než na odborné znalosti. Nemocný si všímá chování, postoje, gest, intonací. Jistoty řeči, ale i dotyků a tónu řeči. Ze všeho toho má vyplynout účast a projev bratské lásky k druhému.
- Opravdovost ochoty jít s pacientem kus neznámé cesty: Nemocný se nachází v úseku životní cesty, ve které ještě nebyl tápe, má strach. Ten, kdo chce být s ním, musí být ochoten jít nejen malou část cesty.
- Autenticita, hodnověrnost a opravdovost vztahu: Po nějakém čase praxe získává člověk rutinu. To má stránky kladné ale i záporné. Kladnými je zkušenost a řád, negativními je určitá neosobnost. Opravdovostí je, mluvit s nemocným i o vlastních pocitech úzkosti, že se člověk nehalí do závoje neomylnosti.
- Pravdivost: Platí pravidlo, že není nutné říkat pravdu celou, ale být pravdivý. Nepravdivost není slučitelná s důvěrou. Teprve přijetí pravdy uvolňuje základní léčivé síly.
- Tolerance: Snášenlivé přijímání pacienta. Každý člověk je jiný, každý je jiné výchovy, jiného chování, z jiného prostředí atd. Tolerovat je dovolovat nemocnému větší míru svobody nežli zdravým⁷⁸.

2.4.2. Cíle pastýřského rozhovoru

Úvodním cílem rozhovoru je navázání kontaktu, vytvoření vztahu s nemocným. Každý nemocný je specifický a s tím je nutné od samého počátku počítat. Navázat vztah je možné docílit pouze tehdy, pokud návštěvník dokáže plně pocítit životní situaci nemocného, jak mu je, co ho trápí, co ho bolí, čeho se bojí, s čím si neví rady a s čím potřebuje pomoci. Další samozřejmostí je krátká příprava před samotným setkáním, při které je třeba si zjistit dostupné informace o povaze nemocného, jeho životní situaci, diagnóze. Podle těchto informací volí pastorační pracovník svůj přístup. Podstatné je si

⁷⁷ Srov. OPATRŇÝ, Aleš. *Pastorální teologie pro laiky*. Červený Kostelec: vydavatelství Pavel Mervart, 2016, s.18-19

⁷⁸ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. KACZMARCZYK, Stanislav. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 62-65

uvědomit, že cílem pastýřského rozhovoru je porozumění dané situaci pacienta z hlediska evangelia. Vidět jeho situaci očima víry. Prvním a zásadním cílem pastoračního rozhovoru není ani vyřešení problému, ani poučení klienta, ale snaha dát člověku najevo, že od této chvíle nezůstává se svým problémem osamocen, protože v pastorujícím našel spojence. Cílem, který nemusí být ovšem vždy dosažen je, aby nemocný našel jako nejdůležitějšího a nejmocnějšího spojence ve své situaci Boha, tím ale není vyloučena ani pomoc na lidské úrovni. Duchovní rozhovor má tedy napomoci k tomu, aby se víra člověku opět stala oporou, aby se spojil vnitřní svět víry a vnější svět prožívané nemoci tak, aby víra byla i pro tyto situace nosnou⁷⁹. K dosažení cíle však většinou jeden rozhovor nestačí.

Pro pastoračního pracovníka je to na úvod velké množství úkolů. Některé názory říkají, že se schopností toto vše zvládnou se musí člověk narodit. S tím ale nelze souhlasit. Takové zdůvodnění je pouze maskování vlastní neochoty něco pro druhého udělat. V úvodu uvedení kandidáta do pastorační služby je součástí vzdělávacího procesu, kromě nutného vzdělání i osvojení dovedností v komunikaci v druhým člověkem. Těmito dovednostmi jsou principy verbální a neverbální komunikace:

- Verbální komunikace: Verbální komunikaci věnuje část přednášky, vydané v knižní podobě, pedagog, vědec a politik Jan Sokol. Verbální komunikaci definuje jako (z lat. *verbum*, slovo) komunikaci prostřednictvím jazyka a řeči. Verbální komunikace charakterizuje člověka. Jazyk a řeč úzce souvisejí s intelektuálními schopnostmi a silně ovlivňují i lidské myšlení. Složitější formy spolupráce, organizace společnosti a zejména shromažďování a předávání znalostí, myšlenek a technik nejsou bez verbální komunikace patrně možné⁸⁰. Principem výměny slov není pouze předávání informací. Po lince mezilidské komunikace se předávají i emoce (*city*). Některé emoce, jsou rozhovorem přímo nebo nepřímo vyvolány. Stejně množství informací, které vysíláme k druhému, také přijímáme. Rozhovor se tak stává živým komunikačním kanálem, který je dostatečně rozsáhlý, aby předal Boží slovo, aby dokázal stavět, bořit, ovlivňovat životy.
- Neverbální komunikace: Neverbální komunikace je definována jako mimoslovní sdělení, která vědomě nebo nevědomě předáváme jiné osobě. Do této komunikace jsou zahrnuta gesta, postavení těla, intonace hlasu, vzdálenost, kterou pastorační

⁷⁹ OPATRŇÝ, Aleš. *Spirituální péče o nemocné a umírající*, s.102

⁸⁰ Srov. SOKOL, Jan. *Filozofická antropologie: člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2002, s.157

pracovník zvolí, mimika a celkový postoj, který směřem k druhému zaujímáme. Cílem těchto jednotlivých prvků je, aby nemocný již od samotného začátku pocítil respekt, úctu a bezpečí křesťanské lásky⁸¹. Nemocný, který je plný nejistoty, hledá pravdu o své diagnóze, tápe, hlídá každé gesto u návštěvníka, které by mu pomohlo poskytnout odpovědi na jeho otázky. Pak může například nepromyšlené mávnutí ruky napáchat veliké škody. Opatrný toto popisuje a přirovnává takřka k rozsudku smrti. Gesta však mohou i pomoci a přispět. Mohou nastat okamžiky, kdy není snadné odpovědět slovy, pak je položená ruka, chycení za ruku, pohlazení, nadprázdná slova. Jaký volit postup? Docent Opatrný radí, že „takt a činná láska nás budou v konkrétních situacích vést.“⁸²

2.4.3. Fáze rozhovoru a jeho prvky

Jak rozhovor probíhá a jaké části obsahuje, včetně praktických poznámek popisuje ve své monografii docent Aleš Opatrný. V úvodní části setkání vždy návštěvník naslouchá. Zvláště méně zkušený pastorační pracovník mívá dojem, že musí nemocnému situaci vysvětlit, nebo obhájit Boha jako původce neštěstí. Není ale vhodné prohlášení nemocného vyvracet, komentovat nebo do něj zasahovat. To by postavení pastorujícího znevěrohodnilo. V této úvodní fázi nám nemocný sdělí, co má na srdci, s jakými největšími trápeními se potýká. Teprve po takovém úvodu začíná fáze oboustranného rozhovoru.

V této fázi rozhovoru se s nemocným zaměřujeme na témata, která jsou pro něj bolestná, která jej trápí, kterých se bojí. Přístup pastorujícího je konstruktivní. Napomáhá v hledání odpovědi na otázky. Čím je naléhavost větší, tím intenzivněji hledá. Hledá cesty, podává vysvětlení. Toto vše se děje v Božím světle⁸³.

Pomocníkem, kterého nelze v pastorační péči vynechat je Boží slovo. Božím slovem se pastorující stává nástrojem v rukou Hospodina. Nikdy ale nesmí přestat naslouchat pacientovi a současně vnímat vůli Boží. Musíme si být vědomi tohoto přesahu. Hlavním nábojem našeho rozhovoru je sdělení dobré zvěsti (evangelia). Boží slovo v Písmu svatém je nekonečnou studnicí této zvěsti⁸⁴.

⁸¹ OPATRŇY, Aleš. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*, s.19

⁸² Tamtéž, s.20

⁸³ Srov. tamtéž, s.18-19

⁸⁴ BIANCHI, Enzo. *Modlit se Boží slovo*, s.19-20

V poslední fázi rozhovoru by měl být prostor pro vyznání vin v životě nemocného. Nemůže se ale jednat, ze strany pastorujícího, o nátlak. Musí se jednat o přirozené vyústění. Nenásilné sdělení nemocnému, že zásadním úkolem na cestě k závěru života je smíření:

- Smíření se sebou samým: Klid v sobě najde jen takový člověk, který se bezpodmínečně přijímá a staví se sám k sobě kladně. Mnoho starých lidí si stěžuje, že toho v životě mnoho vytrpěli a že ne vše se jim podařilo. Nejsou schopni přijmout sami sebe, svůj život jako celek⁸⁵. Nahlédnou do svého nitra, spočinou se svojí samotou. Tento stav pak přijmout jako příležitost najít to podstatné, a tím je smíření. Pomocí ze strany pastorujícího je zdůraznění podpory a bezpečí ve dvou místech. Prvním je příroda, kde se lidé na sklonku života cítí bezpečně, přijímají jí jako neměnnou spravedlnost. Tím druhým je Boží náruč. Bůh je ten, kdo nás neustále obklopuje svojí neustálou láskyplnou, hojivou přítomností⁸⁶. Pokud se na tento fakt podíváme teologicky, je nám jasné, že transcendentní Bůh stvořitel, stvořil náš svět, vstupuje do něj a nekonečně jej přesahuje. Ona spravedlivá příroda je právě tím Bohem, kterého hledáme, a přitom je stále kolem nás.
- Smíření s bližními, kteří již zemřeli: Tento bod není možné hmatatelně uskutečnit, jako body ostatní. Je třeba k němu přistoupit, jako k poslednímu bodu, smíření s Bohem: Uznání chyb a hříchů, lítost nad nimi. Tak jako je psáno: „*Amen, pravím vám, cokoli odmítnete na zemi, bude odmítnuto v nebi, a cokoli přijmete na zemi, bude přijato v nebi.*“⁸⁷
- Smíření s bližními, kteří žijí: Ve vztazích hledáme a s Boží pomocí nalzáme smysly našich životů. Ve stáří a v krajních situacích nemoci pocítují někteří potřebu napravení a vyléčení vtaů, křivd, které přetrvávají roky a mnohdy jsou velmi hluboké a za běžného života byly nepřekonatelné. Najednou ale v perspektivě věčnosti a Boží lásky začínají nepřátelství blednout a potřeba jejich napravení se stane posledním smyslem života nemocného. Je úkolem pastorujícího připravit a moderovat taková setkání
- Smíření s Bohem: Zde jsou jednoznačnou cestou dvě svátosti, a těmi je svátost smíření a svátost pomazání nemocných. O nich pojednává samostatná kapitola⁸⁸.

⁸⁵ GRÜN, ANSELM. *Umění stárnout*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s.36

⁸⁶ Tamtéž, s.37

⁸⁷ Mt 18,18

⁸⁸ OPATRŇY, Aleš. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*, s.6

2.5. Pastorace nemocných z hlediska civilních dokumentů

Kněží a faráři chodili do nemocnic odedávna. V druhé polovině devadesátých let se s rozvojem hospiců ukázala nezastupitelná role duchovních v paliativních týmech. Nemocniční kaplanství jako takové, tedy ne jenom jako pastorační služba nebo „náboženský servis“ věřícím, ale duchovní služba pro kohokoliv v nemocnici (pacient, osoby blízké, personál), se začala u nás formovat pod vedením MUDr. Evy Kalvínské ve FN Motol. První kurz Nemocniční kaplan, tzv. pilotní, proběhl na ETF UK v akademickém roce 2007/08. V současnosti působí asi sto čtyřicet kaplanů z deseti církví ve stovce českých nemocnic a hospiců.

2.5.1. Podmínky k vykovávání pastorační péče:

Povolání nemocničního kaplana je charakterizováno a ustanoveno v Dohodě o duchovní péči ve zdravotnictví mezi Ministerstvem zdravotnictví ČR, Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v ČR⁸⁹. Nemocniční kaplan tedy nemusí být duchovní – klerik (biskup, kněz, jáhen), ale může jím být i laik (muž i žena), kteří poskytují duchovní péči pacientům, personálu a návštěvníkům, řídí práci dobrovolníků v oblasti duchovní péče a zajišťují kontakt s duchovními ostatních církví podle přání pacienta. Důležité je církevní pověření a příslušná kvalifikace. Ta je stanovena v článku č.5 jmenované dohody. Kvalifikačními předpoklady jsou pověření vlastní církví. Odnětí pověření způsobuje ztrátu kvalifikačního předpokladu pro výkon duchovní služby a má za následek současné skončení právního vztahu mezi kaplanem a LZZ, dokončené vysokoškolské vzdělání, prioritně v magisterském stupni v teologickém studijním programu spadajícím pod oblast vzdělávání filozofie, religionistika a teologie nebo i v bakalářských stupních stejných oborů a oboru farmacie, neučitelské pedagogiky, psychologie, sociální práce, učitelství, veterinární lékařství, veterinární hygieny, všeobecného a zubního lékařství. Alespoň tři až pět let působení v obecné pastorační péči a absolvování specializačního kurzu nemocničního kaplana, který je realizován na teologické fakultě⁹⁰.

⁸⁹ Dohoda uzavřena 11.7.2019, stanovuje rámec, pojmy a strukturu pro poskytování duchovní péče ve zdravotnických zařízeních ze strany církví.

⁹⁰ *Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví*. (2019). Načteno z Asociace nemocničních kaplanů: <https://www.nemocnicnikaplan.cz/clanky/aktuality/byla-uzavrena-dohoda-o-duchovni-peci-ve-zdravotnictvi>

2.5.2. Etický kodex nemocničních kaplanů

Kodex vychází z mezinárodních i národních dokumentů, jakými je Mezinárodní deklarace a úmluva o lidských právech⁹¹, Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví a podobné zahraniční dokumenty. Nemocniční kaplani a dobrovolníci jsou ve vztahu k pacientům, příbuzným, jiným jim blízkým osobám i pracovníkům ve zdravotnických zařízeních zavázáni dodržovat tyto etické zásady:

- Proklamovat, respektovat a chránit nedotknutelnou hodnotu a důstojnost každé osoby.
- S úctou respektovat existenciální a duchovní rozměr utrpení, nemoci a smrti.
- Bez vnucování přibližovat uzdravující, podpůrnou, usměrňující a smírčující sílu náboženské víry.
- Dbát na to, aby spirituálním potřebám lidí z různých náboženských nebo kulturních prostředí bylo vyhověno při respektování osobního přesvědčení pacienta a i pracovníka.
- Chránit pacienty před nevhodnou duchovní vtíravostí nebo proselytismem.
- Poskytovat podpůrnou spirituální péči zejména empatickým nasloucháním a s porozuměním vnímat stavy úzkosti, obav a znejistění.
- Zprostředkovat či poskytovat bohoslužbu, obřady a svátosti podle potřeb pacienta a svých vlastních možností, daných řádem té které církve.
- Přijímat případné úkoly v multidisciplinárním zdravotnickém týmu, jsou-li do něho zařazeni.
- Působit jako zprostředkující a smírčí osoby v konfliktních situacích.
- Nevyužívat těžké situace pacienta ani informací, přijatých v souvislosti se spirituální péčí, ve svůj prospěch.
- Zachovávat mlčenlivost o svěřených důvěrných informacích.
- Rozvíjet a udržovat požadované znalosti, dovednosti a kompetence v oblasti své práce.
- V případě potřeby zprostředkovat kontakt s duchovními vlastní církve.
- Chápání služby nemocničního duchovního je primárně neevangelizační⁹².

⁹¹ Všeobecná deklarace lidských práv je nezávazný dokument, obsahující nejznámější katalog lidských práv. Byla schválena Valným shromážděním Organizace spojených národů dne 10. prosince 1948.

⁹² *Etický kodex nemocničního kaplana*. (2019). Načteno z Asociace nemocničních kaplanů: <https://www.nemocnicnikaplan.cz/o-nas/eticky-kodex>

2.5.3. Prostředí, kde je péče poskytována:

- Zdravotnická zařízení: V této kategorii je myšleno zejména na nemocnice a na léčebny dlouhodobě nemocných. Působení nemocničních kaplanů je ustanoveno zákonem⁹³. Nemocniční kaplani poskytují svou pastorační péči na profesionální úrovni v nemocnicích, v dalších zdravotnických zařízeních a v zařízeních sociálních služeb. Kaplani pracuje s pacienty a jejich rodinou, personálem a dalšími návštěvníky zdravotnického zařízení. Svou kvalifikací spadají do multidisciplinárního zdravotnického týmu. Své spirituální služby poskytuje všem potřebným bez rozdílu jejich vyznání či světového názoru. Jejich úkolem je nemocného lidsky a duchovně doprovázet a být mu nablízku prostřednictvím rozhovoru, modlitby, čtení Božího slova a udělování svátostí, především svátosti nemocných, svátosti smíření a eucharistie.
- Hospicová péče: Hospic je zdravotnicko-sociální zařízení, které slouží k péči o nevléčitelně a těžce nemocné osoby, tedy k tzv. paliativní péči. Současná zdravotnická zařízení hospicového typu dostala své jméno podle instituce hospiců – míst pro odpočinek poutníků, která vznikla ve 4. století. Hlavním účelem hospiců je maximálně zlepšit kvalitu života v jeho závěrečné fázi a umožnit důstojné umírání. Děje se tak především snižováním nebo odstraňováním bolesti a jiných nepříjemných fyzických projevů nemoci. Hospic umožňuje vyřešit nebo alespoň zmírnit různé psychologické a duchovní problémy spojené s umíráním. Umožňuje intenzivní a nerušený kontakt s partnerem nebo rodinou. Prostředí hospice je příjemné a interiér připomíná spíše domov než nemocnici. Běžný denní hospicový režim se výrazně liší od nemocničního a je zcela přizpůsobován potřebám nemocných⁹⁴.
- Domov: Řada nemocných setrvává v domácí péči. V takovém prostředí přebírají duchovní péči faráři ze spádových farností nebo dobrovolníci⁹⁵. Velkou výhodou takové péče je znalost prostředí, a ne výjimečně i samotné rodiny a její historie, duchovním.

⁹³ § 28 odst. 3 zákona č. 372/2011 Sb.

⁹⁴ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie*, s.42

⁹⁵ Působí např. pod organizacemi: Charita Česká republika, Armáda spásy, Diakonie, asociace nemocničních kaplanů apod.

3. Analýza zdrojové literatury v tématu Božího slova v péči o nemocné

Téma Božího slova v péči o nemocné a v pastorační práci je věnováno velké množství knih i odborných prací. Při výběru děl do této kapitoly jsem volil různorodost autorů, i zpracování se záměrem analyzovat a prezentovat odlišný přístup a pohled na podobné téma.

Jaro Křivohlavého znám jako vynikajícího psychologa, pedagoga, s jeho knihami jsem se již setkal v minulosti. Jeho díla jsou psána přehledně a didakticky. Kniha, kterou analyzuji obsahuje velkou část obsahu tematiky pastore u nemocného s důrazem na Boží slovo. Literární styl autora Dereka Prince mě v porovnání s předchozí knihou tolik neoslovil. Věnuje se ale tématu uzdravování v závislosti na Božím slově a víře. Proto jsem si jej také vybral. Ústřední postavení má v jednotlivých tématech Ježíš Kristus. Literárně volí zcela odlišný styl, s prezentovanými osobními zkušenostmi. V kapitole 1.1. pojednávám o teologii a o významové různorodosti pojmů Boží slovo a Slovo Boží. K výběru této knihy přispěla nevyváženost této terminologie, která je v ní obsažena. A na závěr knižička, která byla původně závěrečnou prací. Skromná, kdy autorem je člověk z praxe a současně člověk víry. Úzce zaměřená na pastorační péči, spiritualitu a umírání. Při výběru jsem záměrně nepoužil knihy renomovaných autorů, jako například Aleše Opatrného, které jsem využil jako jeden z mých hlavních studijních zdrojů.

3.1. Křesťanská péče o nemocné, autor Jaro Křivohlavý

Tato kapitola je věnována rozboru knihy autora Jaro Křivohlavého o křesťanské péči o nemocné⁹⁶.

Jaro Křivohlavý (19.3.1925 – 27.12.2014) byl český psycholog a spisovatel. Zabýval se psychologií zdraví, experimentální psychologií, logoterapií, pozitivní psychologií a problematikou manželského života. Napsal řadu populárně-vědeckých knih věnovaných mj. tématům štěstí, stresu, stárnutí nebo odpuštění a jeho pozitivním vlivu na lidské zdraví. Byl křesťanem, členem Českobratrské církve evangelické a presbyterem, byl ordinován jako laický kazatel a stál ve vedení této církve. Věnoval velkou část své

⁹⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*. Praha: Advent, 1991

publikační činnosti (více jak 40 děl) nejen lidem v krizi, ale i problematice vztahů a duševních patologií. Jeho díla jsou psána v kontextu víry a Boží lásky. Kniha, kterou v této kapitole analyzuji je obsahově rozsáhlá a Křivohlavý v ní nevynechává žádné téma, které se týká pastorače u nemocných z perspektivy křesťanství.

Kniha se obsahově věnuje pastorační péči, která je u lůžka nemocného vykovávána. Již od úvodních stránek předkládá čtenáři nosný prvek, který celou pastorači provází a tím je Boží slovo. Většina kapitol je vždy doplněna krom tematického obsahu i odkazem na biblický citát, který je východiskem k postoji a řešení popisované situace. Jednotlivá témata autor volí citlivě a současně didakticky. Provází tím čtenáře celou problematikou. Struktura knihy je koncipována v určité logické chronologii. Po úvodním zamyšlení s Božím slovem pokračuje tématem návštěvy u nemocného a souvisejícím obsahem dalších kapitol, jakými jsou praktické otázky, ale i otázky duchovní. Důležitým oddílem knihy jsou kapitoly o rozhovoru s nemocným. Závěr knihy je věnován umírání. Celý obsah knihy a jeho odborná náplň je vždy vztahována k Božím slovu.

Úvodní kapitoly knihy jsou věnovány návštěvě u nemocných. Popisují praktické rady, ale rychle se dostávají k radám duchovním, které pomohou v přístupu k nemocnému. Následují kapitoly, kde autor popisuje rozhovor s nemocným, druhy rozhovoru, jeho aktéry, cíle, ale i chyby. V této části Křivohlavý čerpá z děl ostatních psychologů, knih věnovaných krizové intervenci, svých vlastních knih. Obzvláště cenné jsou osobní zkušenosti autora zapracované do kapitol s praktickými radami na průběh rozhovoru, popisem chyb, kterých se může nezkušený návštěvník dopustit, a zvláště podkapitola věnovaná odkazu na Boží slovo a jeho místo různých fází rozhovoru s nemocným. Kapitoly nesou přímo název „O používání biblických veršů v pastýřském rozhovoru“⁹⁷ a „Povzbuzující biblická slova“⁹⁸. Autor doporučuje používat Boží slovo při pastýřském rozhovoru a jeho téma vždy volit v kontextu se situací nemocného. Zdůrazňuje však jeden zcela zásadní aspekt použití Božího slova: „...pacient pozná, zda jemu sdělované biblické slovo oslovilo také nás, zda se nás také osobně dotklo, zda nám je posilou – a podle toho je i slyší“⁹⁹. Doporučuje mít připravené a znát biblické pasáže, které se budou hodit. Kniha v této části působí jako praktická příručka, která vede a radí. V druhé citované podkapitole navrhuje Křivohlavý konkrétní biblické citace, vhodně vybrané pro různé situace ve vztahu k pastorační situaci přímo u lůžka a fázi komunikace

⁹⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.43

⁹⁸ Tamtéž, s.44

⁹⁹ Tamtéž, s.43

s nemocným. Předkládá situace pro praktická použití Božího slova, jakými jsou povzbuzení Božím slovem, pokání, modlitba, zaslíbení, naděje, zkušenost víry. V kapitole věnované povzbuzení je Boží slovo určeno nejen nemocným, ale i k posílení vlastní víry. Podrobně se věnuje pokání, vyznání vin, které začleňuje do fáze rozhovoru. Podkapitola o modlitbě obsahuje v úvodu opět odkazy na Boží slovo v konkrétních biblických citátech, ale pokračuje teologií modlitby, kterou výstižně specifikuje na zvláštnosti, které má modlitba nemocného. Autor předkládá, že modlitba nemocného člověka nebývá prázdným opakováním naučených formulek. Jsou v ní výkřiky, bolestné vzdechy a palčivé otázky. Je v ní (podobně jako u Joba) i spor s Nejvyšším. Ten v ní může slyšet pocity skleslosti, stísněnosti, malátnosti, ale i vzdoru a pochybnosti¹⁰⁰. Otázky, jakými je smysl utrpení, boj s utrpením, smysl nemoci a cesta k uzdravení. Boží slovo v této části knihy doplňuje odborné poznání autora.

Křivohlavý nezapomíná i na témata smrti a umírání. Jedná se o osobní otázky, které na nemocničním lůžku nabývají zcela neobvyklou perspektivu. Tíhou těchto chvil si je Křivohlavý plně vědom. Ani zde nechybí odkaz na biblické verše. Představuje různé způsoby a místa umírání, reflexi smrti v životě nemocného a jeho blízkých. V eschatologické kapitole se na odchod z tohoto světa dívá očima teologie, odlišuje duchovní stránku smrti, psychickou stránku, ale i fyzickou. Dotýká se i odlišností umírání v různém věku. Zmiňuje různá teologická témata, jakými je život věčný, nový život, zmrtvýchvstání, hledá odpověď na otázku: „Co bude dál?“¹⁰¹ Zde odpověď přináší opět z Písma svatého, krom jiných z 2 Kor 5,1-2¹⁰², který výstižně vystihuje spiritualitu chvíle. Boží slovo připomíná i ve chvílích žalu a smutku.

Autor Jaro Křivohlavý staví Boží slovo v pastorační péči nemocných na zcela klíčové místo. Kontext knihy nabízí dokonalou souhrnu dvou aspektů. Tím prvním je specializovaná odbornost a tím druhým je Boží slovo. Takto explicitně to není v knize vysloveno, ale kapitolu po kapitole autor vždy kombinuje odborné znalosti daného problému, jehož řešení následně podtrhuje vybraným Božím slovem. Výsledkem je jedinečná práce, která je učebnicí každému, kdo provádí pastorační péči u nemocných. Boží slovo prezentuje v podobě nástroje, bez kterého se nelze obejít. Pro mě samotného je

¹⁰⁰ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.51

¹⁰¹ Tamtéž s.93

¹⁰² „Víme přece, že bude-li stan našeho pozemského života stržen, čeká nás příbytek od Boha, věčný dům v nebesích, který nebyl zbudován rukama. Proto zde sténáme touhou, abychom byli oděni šatem nebeským.“

kniha inspirací jak v přístupu k nemocnému v praxi, tak bude i zdrojem vybraných citací Božího slova, díky výjimečné znalosti Písma svatého autorem.

3.2. Boží slovo uzdravuje, autor Derek Prince

Tato kapitola je věnována rozboru knihy Dereka Prince zabývající se Božím slovem, které uzdravuje¹⁰³.

Derek Prince (14.8.1915 – 24.9.2003) britský kazatel, který byl autorem více než 50 spisů, které byly přeloženy do více než 100 jazyků. Řada jeho knih vyšla i v češtině. Nepůsobil v rámci žádné církve a jeho slogan byl: „Zasáhnout nezasazené a učit nepoučené.“¹⁰⁴ Proslulé bylo především jeho rozhlasové vysílání zaměřené na Boží slovo, byl znám jako biblista s osobitým výkladem Písma pro nejširší masy.

Kniha je psána jako vyprávění autora, s mnohými osobními zážitky, zkušenostmi a vyprávěním příběhů ze svého života a ze života lidí, se kterými se setkal. Svým obsahem je kniha velmi pestrá, hlavním aktérem knihy je Ježíš, jako zdroj a cesta k uzdravování. Je členěna na dvanáct kapitol, které spojuje téma uzdravení. Na uzdravení přináší autor pohled z mnoha perspektiv, kdy společným prvkem je jak Otec, Syn, tak i Duch svatý, které v jednotlivých kapitolách předkládá jako cestu k uzdravení. V ústředním postavení však stojí Ježíš. Kapitoly na sebe nenavazují. Každá přináší specifický pohled na tematiku uzdravení, cestu k němu, či překážky, které uzdravení brání. Tematicky nejbližší látce této bakalářské práce je kapitola, hledající odpověď na otázku: „Jakou víru potřebujeme k uzdravení?“¹⁰⁵

V úvodu kapitoly se Prince věnuje víře a její podstatě. Její základ vidí v starozákonním verši: „Spravedlivý (z víry) bude žít pro svoji věrnost.“¹⁰⁶ Připomíná, že víra je individuální vlastnost každého z nás, je základní činností pro všechny naše ostatní činnosti. Život z víry je proces, který nekončí, víra není cíl. Autor zjišťuje, že víra má jediný základ a tím je Boží slovo. Při hledání Boha nelze pátrat v naději, ale ve víře a ta má základ v Božím slově. Rozlišuje původ víry a původ naděje. Víra se nachází v srdci,

¹⁰³ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*. Praha: Postilla, 2019.

¹⁰⁴ Derek Prince ministries. [Online] <http://www.derekprince.cz/zasahnout-nezasazene.html>.

¹⁰⁵ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.31

¹⁰⁶ Abk 2,4

naděje v mysli. Víra se uskutečňuje nyní, naděje se týká budoucnosti. Pro křesťanský život, je ale potřeba obojí a nejen to. Autor připomíná verše 1 Kor 13,13 svatého Pavla, který vyjmenovává teologální ctnosti se zdůrazněním výsostného postavení lásky. Víra je jedinou přijatelnou reakcí na Boží slovo, neexistuje žádný jiný základ, žádný jiný zdroj, žádný jiný způsob, jak získat víru, než skrze Slovo¹⁰⁷. Podkladem tohoto autorova tvrzení je verš z listu Římanům 10,17¹⁰⁸. Derek Prince na tento citát reaguje výstižnou definicí: „Když posloucháme s plnou pozorností a zaměřujeme celou svoji mysl, když celou svoji bytost otvíráme Božímu slovu, tehdy přijde víra, a to je dobrá zpráva.“¹⁰⁹ V dalším textu přichází s překvapujícím tvrzením, které dále vysvětluje. Tím tvrzením je potřeba zoufalství: „V dnešní církvi nemáme dostatek zoufalství.“¹¹⁰ Podává vysvětlení, kdy opravdově zoufalí mohou být vysvobozeni z čehokoli. Jako důkaz cituje evangelium s příběhem o kananejské ženě a její posedlé dceři nebo autorovo setkání s ženou ve Virginii¹¹¹. V dalším textu poskytuje vysvětlení, že zoufalství prohlubuje pravou víru a pravá víra je cestou k pokoře. Opět připomíná kananejskou ženu, která pokorně souhlasila s Ježíšem a dále setníka, kterého Ježíš chválí za jeho víru¹¹², Prince zdůrazňuje společný prvek, kteří oba měli a tím je pokora.

Další podkapitolu autor věnuje objasnění svého pohledu na nemoc, jako na dílo temnoty, které je opakem světla. Nemoc přirovnává k hříchu a uzdravení vidí jako volbu mezi dobrem a zlem, mezi světlem a tmou. Ve svém výkladu nabízí řešení, na základě vlastní zkušenosti nemocného. Tím řešením je Boží slovo, které označuje Božím lékem. Současně Prince navrhuje pokyny, jak uskutečnit z Božího slova lék. Vysvětluje i cestu, jak k nim došel a tím jsou verše z Př 4,20-22¹¹³:

- Věnovat pozornost Božím slovům: Pokud k nám Bůh promlouvá, musíme mu věnovat pozornost. Nestačí Boží slovo číst, mnoho lidí Boží slovo čte, ale Boha neslyší.
- Naklonit své ucho k Božím výrokům: Naklonit znamená sklonit se, sehnout se. To je projev pokory a učenlivosti. Boží slovo v nás pracuje pouze tehdy, když jej

¹⁰⁷ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s. 37

¹⁰⁸ „Véra je tedy ze zvěstování a zvěstování z pověření Kristova (Božího)“

¹⁰⁹ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s. 37

¹¹⁰ Tamtéž, s. 38

¹¹¹ Tamtéž, s. 39

¹¹² Srov. Mt 8,10

¹¹³ „Můj synu, věnuj pozornost mým slovům, k mým výrokům nakloň ucho. Ať nesejdou ti z očí, střež je v hloubi srdce. Dají život těm, kteří je nalézají a zdraví celému jejich tělu“

přijmeme. Abychom jej mohli přijmout musíme odhodit své úsudky a předsudky a pečlivě naslouchat co Bůh říká.

- Nikdy z Božích slov nespouštět oči: To znamená zaměření, pohled nejen očí, ale i našeho duchovního zraku.
- Uchovávat si Boží slova hluboko v srdci: Důvod je zachování Božích slov, aby mohla zasunout živoucí, centrální oblast lidské osobnosti, kterou bible nazývá srdcem. To, co máme ve svém srdci, určuje průběh našeho života.

Na závěr Prince tuto kapitolu shrnuje. Pokud Boží slovo uchopíme podle jeho pokynů, Bůh nám zajistí zdraví. Je na rozhodnutí každého člověka, kdy se rozhodne předepsaný „Boží lék“ vzít a užít. Pokud ale užijeme lék z Božího slova, Bůh se zavázal nás uzdravit.

Literární styl díla vzbuzuje dojem, že se jedná o zaznamenané jednotlivé tematicky příbuzné přednášky nebo rozhlasové relace. Autor vidí Boží slovo jako východisko víry. Všechny kapitoly knihy dávají do jedné souvislosti Boží slovo – víru – uzdravení. Víru, zdraví a Boží lásku vidí jako světlo, nemoc a nevíru jako temnotu. Ústředním bodem knihy je Ježíš Kristus. Při podrobné analýze knihy nelze přehlédnout terminologickou nevyváženost, o které pojednávám v kapitole 1.1., kdy autor směřuje pojem Boží slovo a Slovo Boží – Ježíše Krista. Toto svoje zjištění dokládám na konkrétních příkladech:

1. „...Boží slovo je základem i pro službu uzdravování. Předtím, než Ježíš vyslal učedníky do služby dal jim tyto instrukce: Nemocné uzdravujte, mrtvé křestě ... Právě Slovo přináší uzdravení. Vše směřuje k Božímu slovu.“¹¹⁴
2. „Nicméně víra v Bibli vždy odkazuje na víru v Boha a jeho Slovo. Neexistuje žádný jiný základ, žádný jiný zdroj, žádný jiný způsob, jak získat víru, než skrze jeho Slovo ... když se zaměřujete celou svou myslí, když celou svou bytost otvíráme Božímu slovu, tehdy přichází víra.“¹¹⁵
3. „Proč tolik lidí říká, že má víru, a přitom nedostane to, v co tvrdí, že věří? Protože mají znalost Slova ve své myslí, ale ne ve svém srdci.“¹¹⁶

Ad 1. V tomto bodě je asi nevýznamnější příklad terminologické smíšenosti. V obsahu označuje Ježíše jako zdroj uzdravení, ale označuje jej pojmem „Boží slovo“, v další větě již pojmem „Slovo“.

¹¹⁴ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.19

¹¹⁵ Tamtéž, s.37

¹¹⁶ Tamtéž, s.198

Ad 2. V tomto bodě je patrná nevyváženost, koho autor zamýšlí označením Slovo. V textu se zamýšlí na Božím slovem v Písmu, ale i nad příkladem Ježíše.

Ad 3. V tomto bodě není jasné, zda autor zamýšlí Ježíše, či Boží slovo v Písmu svatém. V kontextu totiž mluví o obou.

Celkově je z díla patrná detailní znalost Písma svatého autorem a jeho hluboká víra. Osobně se jako lékař i křesťan stavím k prezentaci příkladů zázračných vyléčení rezervovaně, a rovněž k tvrzení, že za nemocí stojí temnota a hřích¹¹⁷. Do Božích plánů nikdo z nás nevidí, závěry prezentované v knize považuji za ukvapené.

3.3. Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů, autor Martin Špaček

Tato kapitola je věnována rozboru knihy Martina Špačka zabývající se Spiritualitou u vážně nemocných a umírajících pacientů¹¹⁸.

Martin Špaček je lékař, je primářem na klinice biochemie VFN, specializuje se na obor hematologie. Je rovněž absolventem Evangelické teologické fakulty, kde vystudoval obor teologie křesťanských tradic. Tato kniha je původně bakalářskou prací, kterou však autor přepracoval a doplnil

Téma této knihy je velmi úzké a reflektuje na praktické zkušenosti autora jako lékaře a křesťana. V samotném obsahu však Špaček objasňuje i další témata, která s nemocí souvisejí, včetně praktických kapitol přístupu k nemocnému. Kniha je členěna do třinácti kapitol. Prvních pět kapitol je věnováno umírání a zbylých osm spiritualitě v souvislosti s nemocí a terminálními stavy nemocných. Obsahově Špaček shrnuje jmenovaná témata s referencí k aktuální situaci v České republice.

První kapitoly knihy věnuje autor tématu umírání. Hned v úvodních větách konstatuje neutěšený stav v péči o dlouhodobě nemocné a umírající v České republice. Toto konstatování i další stesky, prezentované v úvodním textu jsou poplatné době vzniku této práce a tím je rok 2007. Od tohoto data se mnohé zlepšilo, zejména založením instituce Domácí péče a Mobilního hospice a další kroků, o kterých se ještě zmíním. Kniha pokračuje exkurzí umírání v historii. Připomíná postupující změnu náhledu na

¹¹⁷ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.43

¹¹⁸ ŠPAČEK, Martin. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*. Praha: Sít' s.r.o., 2007.

smrt, která byla v minulosti více spjata se životem a patřila do společnosti. Od 18. století se rozvíjí v západní společnosti až panický strach ze smrti, a to vede k vyčleňování umírajících. Smrt se přestává hodit do rozvíjející se společnosti. Autor přichází s myšlenkou, která vychází z výše uvedených zjištění, kdy není překvapením nejistota a neznalost v přístupu k umírajícímu ze strany společnosti, která již zapoměla, jak se k takovým lidem chovat. Výjimku netvoří ani samotní zdravotníci, kdy medicína je pod vlivem společnosti a médií, které vytváří iluzi všeobecné positivity a vytěsnění negativního a nepříjemného. Smrt je pak vnímána jako selhání péče. I v této části knihy je možné s autorem polemizovat a mohu i z vlastní zkušenosti konstatovat zlepšení situace a přístupu nejen ze strany personálu, ale i rodin nemocných. Špaček toto nazývá „detabuizováním umírání a smrti“¹¹⁹, příčiny změn vidí v přijetí duchovního rozměru člověka, dále ve výchově nové generace zdravotníků, pro které je thanatologie součástí vzdělávání, celkově především v pastorační péči. Zlepšující situaci prezentuje na příkladu hospicového hnutí, představuje jeho historii a základní paradigma, kterým je: „Garance nemocnému, že nebude trpět nesnesitelnou bolestí a v každé situaci bude respektována jeho lidská důstojnost a v posledních chvílích života nezůstane osamocen.“¹²⁰

Nosné téma knihy je věnováno samotné spiritualitě a spirituální službě v nemoci. Autor konstatuje výrazný rozdíl v přístupu v západní a východní části Evropy, dané obdobím totalitního režimu. V obecné kapitole o spiritualitě se jí snaží definovat. Vidí větší množství významů, od ryze náboženské duchovnosti, přes hledání smyslu života a vysvětlení příčin životních událostí až po duchovnost, která se projevuje až v krajních situacích. Obecně mají všechny tyto druhy společný základ, a tím je hledání smyslu našeho života. V obsahu pokračuje autor spiritualitou náboženskou, která je přímo vázána na vztah k Bohu. Je však ovlivňována náboženskou tradicí. Špaček shrnuje bohatost tradic a v závislosti na pestrosti tradic i množství spiritualit, které mají vliv na reakce člověka při sdělení závažné diagnózy. Vidí zásadní roli v provozování duchovní služby ve zdravotnických zařízeních. Rozvádí důležité zjištění potřeby duchovní pastorační péče v celém průběhu léčby od sdělení diagnózy až po vyléčení nebo finální stav. Duchovní službu popisuje a vlastně i představuje. Navrhuje skladbu multidisciplinárních týmů, které se mají o pacienty starat.

¹¹⁹ ŠPAČEK, Martin. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*, s.10

¹²⁰ Tamtéž, s.11

V závěru předpovídá rozvoj duchovní péče i paliativní péče, což jak jsem se zmínil v úvodu této analýzy, se plně uskutečnilo. Dále konstatuje neoddelitelnost duchovní péče se zdravotní péčí. A v neposlední řadě apeluje na vzdělávání zdravotníků i z hlediska duchovní složky nemocných.

Tematicky se kniha odlišuje od předešlých děl. Je zaměřena na pastorační péči. Ve výsledném zhodnocení bych rád zdůraznil porovnání stavu, který autor popisuje v roce vzniku práce a v současnosti, ve kterém je možné konstatovat zlepšení, kdy se duchovní péče stala přirozenou součástí celostní péče o nemocné. Duchovní služba v nemocnicích je rovněž běžnou a i vyhledávanou péčí. Kniha přistupuje k problematice spíše technicky a nenábožensky. Boží slovo nezmiňuje. Soustřeďuje se na dva bloky témat. Tím prvním je umírání a tím druhým je spiritualita. Celkově je kniha zaměřena objasněním pastorační péče. Výběr a analýzu této knihy jsem zvolil se záměrem ilustrovat vývoj této služby v ČR, ale i rozšířit tematickou pestrost analyzované literatury.

4. Důležitá témata Božího slova v pastorační péči nemocných v analyzované literatuře

V analyzovaných knihách se nacházejí témata, která se týkají Božího slova v souvislosti s pastorační péčí, spiritualitou, uzdravováním, umíráním nebo samotnými pastoračními pracovníky. V této kapitole se věnuji výše jmenovaným tématům, které popíšu a porovnáám jejich popis mezi analyzovanými autory.

4.1. Boží slovo a umírání

Autora Prince necituji, protože toto téma ve své knize nepopisuje. Tématice umírání se ve své knize věnuje velmi podrobně autor Jaro Křivohlavý. „Nemoc přiměje člověka myslet na mnoho věcí, na které jindy tak moc nemyslí – na radost a žal, na nemoc a zdraví i na život a na smrt. Nejenže ho to napadne, začne i rozjímat o tom, že nevíme dne ani hodiny ...“¹²¹ Samotný obsah již od úvodních řádek potrhuje Božím slovem. Cituje z Písma svatého, které jsou vhodné k tématu opouštění tohoto světa. Otázku

¹²¹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.69

umírání označuje jako jednu z nejstarších, nejtěžších a nejzákladnějších, které si lidstvo od nepaměti klade¹²². Obdobně jako následující citovaný autor Martin Špaček vnímá smrt v minulosti jako běžnou součást života a realitu, která patřila k životu. Umíralo se doma a umíralo se v mladém věku. Smrt byla častým tématem a byla jí dávana obrazná jména jako „kmotříčka“ a podobně. Postupem času byla smrt stále více tabuizována. Mluvit o smrti nebylo zdvořilé, pohřební vozy nesměly jezdit ve dne a lidé umírali mimo zraky zdravých¹²³. Martin Špaček se podrobně věnuje procesu umírání a historii přístupu k umírajícím. „Naše představy o umírání v minulosti jsou jistě mnohdy značně idealizované. Idylický domácí model umírání byl leckdy spíše vzácností, ale podstatné je, že umírání bylo sociálním aktem.“¹²⁴ Ve své knize spíše popisuje technické aspekty, skutečnosti a prostředí smrti. O smrti, jako teologickém tématu nemluví. Oproti tomu Jaro Křivohlavý rozebírá duchovní stránku umírání podrobně. V souladu s psychologickými teoriemi popisuje odchod z tohoto světa jako boj, boj víry v nejtěžším úseku života. Odkazuje na Boží slovo v listech svatého Pavla, který byl často tváří v tvář smrti a především o posledním boji Pána Ježíše. Boží slovo, které nám příběh odkrývá, nám nepřináší pouze samotnou zprávu o událostech, ale jsou pro nemocného i nadějí a především posilou. Připomíná další příklad nejtěžšího boje a tím je příběh Joba. Ten je inspirací jednak pro trpící, kde ukazuje trpělivost a stálost v lásce k Bohu, je ale i poučením pro okolí nemocného, který může říct ze svých úst to či ono, co by z jeho úst nečekali. Na příkladu Joba demonstruje autor význam boje, který není marný. Dále shrnuje chápání křesťanské služby umírajícím, kterou vidí jako dvojí. Tou první je Boží slovo čili to, co se nemocnému řekne a tou druhou je pomoc čili to co se s nemocným udělá. Obojí musí být protknuté vírou a Boží láskou¹²⁵.

Na rozdíl od předchozího citovaného autora přistupuje k tomuto tématu autor Martin Špaček odlišně. Aspekt umírání popisuje spíše z pohledu technického. Zmiňuje sice duchovní složku, ale zařazuje do kontextu popisu celého tématu. Podobně duchovní péči zařazuje k dalším oborům, jakými je psychologie a sociální poradenství. K náboženské službě přistupuje ekumenicky. Boží slovo nezmiňuje, klade však důraz na holistický pohled na člověka se zvláštním důrazem na duchovní složku péče.

¹²² KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.69

¹²³ Srov. Tamtéž, s.69-70

¹²⁴ ŠPAČEK, Martin. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*, s.7

¹²⁵ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.75-83

Citovaní autoři přistupují k tématice umírání odlišně. Boží slovo dává do souvislosti s umíráním pouze Jaro Křivohlavý. Martin Špaček tuto souvislost nezmiňuje a píše o prostém faktu umírání a Derek Prince umírání nepopisuje vůbec. Ačkoli přímé použití Božího slova u umírajících popisuje pouze jeden autor ze tří analyzovaných, naplňuje tematiku plně. Boží slovo používá jako studnici, ze které čerpá jak pastorační péče u nemocného, tak péče o pozůstalé a personál v podobě Božího slova v Písmu, které posiluje, radí i utěšuje. Křivohlavý nezapomíná ani na Boží slovo ve svátostech a v souladu s teologií Božího slova v kapitole 1.1. na Slovo Boží, které ve svátostech přímo působí.

4.2. Boží slovo v rozhovoru

O rozhovoru s nemocným píšou všichni tři autoři. Každý autor popisuje rozhovor z jiného hlediska. Přímé použití Božího slova jako náplně a cíle rozhovoru stylizuje pouze Jaro Křivohlavý. Derek Prince popisuje jiný úhel rozhovoru, ten katabatický, rozhovor mezi člověkem a Bohem, kdy Boží slovo je k němu cestou. Ve třetí knize autora Marina Špačka je rozhovor zařazen do obecného popisu komunikace mezi nemocným a personálem a Boží slovo v tomto popisu není zmíněno.

Jaro Křivohlavý věnuje rozhovoru podrobnou kapitolu, kterou uvádí citáty Božího slova z Písma svatého. Na rozhovory se dívá ze všech možných úhlů, ze pohledu civilního návštěvníka, z pohledu pastoračního pracovníka. „Pastýřský rozhovor s pacientem něco udělá – buď něco dobrého nebo něco, co je ke zlému. Takový rozhovor má vliv na to, pro co se pacient rozhodne.“¹²⁶ V textu plně naplňuje obsah tematiky rozhovoru jako takového. Podrobně se věnuje odborným aspektům psychologie rozhovoru, ovšem s jedním specifíkem, a tím je Boží slovo. S Božím slovem porovnává a vztahuje k němu podstatné události u lůžka nemocného. Složitě situace v komunikaci pomáhá řešit obsahem z Písma svatého. Boží slovo používá jako nástroj při práci – v rozhovoru, ale i jako „brýle“, přes které na nemocného hledí. Výsledkem je projev lásky, důstojnosti a respektu v nemocnému bližnímu¹²⁷. Přímo doporučuje Boží slovo použít při rozhovoru. Radí, jakým způsobem jej použít a jaký citát zvolit pro různé situace.

¹²⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.14

¹²⁷ Srov. tamtéž, s.24-49

Derek Prince popisuje odlišnou úroveň rozhovoru, a tou je Boho – lidská komunikace. Rozhovor vedený s Bohem. Pointou tohoto rozhovoru má být „vyzvednutí Božího léku“¹²⁸, který autor vidí v Božím slově. „Mnoho lidí si Bibli čte a Boha nikdy neslyší, protože mají svoje myšlenky jinde. Slyšet Boha, co mám doopravdy říká znamená dostat se do takového duchovního a duševního stavu, který to umožní.“¹²⁹ Vychází z veršů knihy Přísloví: Př 4,20-22¹³⁰. Z těchto veršů vyvozuje přijetí uzdravení. V této souvislosti nabádá k soustředění a pozornosti, když k nám Bůh promlouvá. Jako primární uvádí slyšení Božích slov, následuje získání víry. Připomíná ještě jeden citát z Písma, a to z Listu Římanům: Ř 10,17¹³¹. Hodnotí, že vše závisí na tom, jak přistupujeme k Božím slovu.

Martin Špaček tematiku rozhovoru nespojuje s Božím slovem. Rozhovor zařazuje do kategorie péče o pacienta. Vzhledem duchovnímu zaměření jeho knihy, klade ale důraz na spirituální přístup k nemocnému. Boží slovo vůbec nezmiňuje. Podrobně však rozebírá obecný přístup personálu k nemocnému a dosažitelnost duchovní služby. Řeší technické postupy, jak nemocného k duchovnímu nasměrovat. Vychází ze zahraničních zkušeností, navrhuje různé formy dotazníkového šetření. Při úvodním čtení těchto kapitol mě navrhované postupy překvapovaly komplikovaností, po dočtení všech souvislostí je ale patrná zkušenost autorů těchto postupů, které pomohou zacílit konkrétní duchovní či pastorační péči přímo nemocnému podle jeho potřeb. Špaček chválí již samotnou okolnost vyplňování dotazníku, která nemocného zapojuje do léčebného procesu a stává se tím prvním rozhovorem.

Tématu rozhovoru zmiňují ve svých knihách všichni tři autoři. Ale pouze dva, Jaro Křivohlavý a Derek Prince dávají rozhovor do souvislosti s Božím slovem. Třetí autor Martin Špaček souvislost s Božím slovem nezmiňuje. I úroveň pohledu prvních dvou autorů se ale od sebe liší. Křivohlavý Boží slovo přímo cituje nemocnému, vybírá a používá citáty z Písma. Zatímco Prince nastiňuje odlišnou perspektivu. Tou je hermeneutika inspirovaného textu, který promlouvá ke každému odlišně. Je praktickou ukázkou teologie Božího slova, o které píšu v kapitole 1.2., dialogičnosti Boho-lidského vztahu.

¹²⁸ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.48

¹²⁹ Tamtéž, s.50

¹³⁰ „Můj synu, věnuj pozornost mým slovům, k mým výrokům nakloň ucho. Ať nesejdou ti z očí, střež je v hloubi srdce. Dají život těm, kteří je nalézají, a zdraví celému jejich tělu.“

¹³¹ „Věra je tedy ze zvěstování a zvěstování z pověření Kristova.“

4.3. Boží slovo a uzdravení

Téma Božího slova v uzdravení je hlavním a nosným tématem knihy autora Dereka Prince. „Kromě duchovního znovuzrození je fyzické uzdravení důležitou součástí poselství evangelia.“¹³² Na uzdravení nahlíží z několika úhlů: Z pohledu nemocného, z pohledu Ježíše Krista, z pohledu Ducha svatého, z pohledu uzdravení těla a uzdravení duše. Navrhuje cesty, hledá a pojmenovává překážky. Hned od počátku představuje Ježíše, jako příčinu uzdravení. Ježíše označuje za lékaře. Toto svoje označení dokazuje citátem Božího slova ze Skutků: Sk 10,38¹³³. Boží slovo, které autor vybral nám ukazuje spolupráci všech Božských bytostí a současně naznačuje příčinu nemoci, kterou vidí v Ďáblu¹³⁴. Kontrapunktem tohoto tvrzení je rozbor Jara Křivohlavého ve své knize, který připomíná změny náhledu na uzdravení a nemoc, ke kterých došlo mezi 3.-5. stoletím n.l. V Božím slově v Písmu svatém a v celé mladé církvi bylo uzdravování považováno za projev Boží vůle, nesprávně se však rozvinula i teorie, že utrpení, bolest a nemoc je údělem křesťana a trestem od Boha. Křivohlavý nesouhlasí a promýšlí důsledek tohoto tvrzení, kterým by byl náhled na léčbu, jako na vzepření se Boží vůli¹³⁵.

Derek Prince prezentuje svůj pohled na vztah uzdravování a Boha: „Chtěl bych velmi zřetelně zdůraznit, že základem pro přijetí spasení, uzdravení nebo vysvobození je Boží slovo. Nikdy se nesnažte obejít Boží slovo, abyste něco získali. Stejně tak je Boží slovo základem i pro službu uzdravování.“¹³⁶ Jak jsem se zmínil v úvodu této kapitoly, odlišuje autor různé pohledy na uzdravování. Jako hlavní cíle uzdravování vidí uzdravení těla a duše. Východiskem obojího je osoba Ježíše Krista syna Božího, události kříže a Boží slovo¹³⁷. Uzdravit se znamená věřit. Bez víry nevidí pokoru a bez pokory nepřijde vyléčení¹³⁸. Boží lék vidí právě v Božím slově. V tom se s ním shoduje i Jaro Křivohlavý, který uvádí několik příkladů biblických příběhů, kterými toto tvrzení podporuje. Ústředními postavami je starozákonní Bůh nebo Ježíš Kristus a trpící, který žádá Boha nebo Ježíše o uzdravení a pomoc. Modlí se a je vyslyšen. Jako vrchol žádosti o uzdravení vidí Křivohlavý volání a prosby k Otci, při modlitebním zápase v Getsemane: „Odejmi

¹³² PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.5

¹³³ „Bůh obdařil Ježíše z Nazareta Duchem svatým a mocí, Ježíš procházel zemí, všem pomáhal a uzdravoval všechny, kteří byli v moci ďáblů, neboť Bůh byl s ním.“

¹³⁴ Srov. PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.5-7

¹³⁵ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.61-62

¹³⁶ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.19

¹³⁷ Tamtéž, s.26

¹³⁸ Tamtéž, s.41

ode mne tento kalich, ale ne jak já chci, nýbrž co ty chceš.“¹³⁹ Modlitba je výzvou k boji s nemocí a utrpením¹⁴⁰.

Derek Prince se vyjadřuje i ke skutečnosti, kdy k uzdravení nedochází: „Věci, které nedokážeme vysvětlit nebo pochopit, jsou skryté věci náležejí Bohu.“¹⁴¹ Prezentuje vlastní zkušenost, kdy překážky v uzdravování nejsou nikdy na straně Boha. Překážky vidí v srdcích a životech Božího lidu. Celkem vidí sedm překážek. Tou první a nejdůležitější je neznalost Božího slova a vůle. Mezi dalšími jmenuje nevíru, nevýznamný hřích, neodpuštění druhým, okultismus, cizí bohy a důsledky prokletí¹⁴².

Dílo autora Martina Špačka v této podkapitole necitují, protože se k tomuto tématu v knize nevěnuje.

Přímou souvislost uzdravení a Božího slova zmiňuje pouze autor Derek Prince. Popisuje direktní působení Božího slova na člověka, způsobující uzdravení. Současně popisuje klíčové postavení Ježíše a Ducha svatého. Nezastupitelnou roli však má člověk se svojí iniciativou v podobě prosebné modlitby. Tak jak uzdravení Prince popisuje, kdy se jedná o působení Božího slova, skrze Syna a Ducha svatého, připomíná působení svátosti, kterou si ale nemocný přivolává sám.

4.4. Boží slovo a naděje

Jaro Křivohlavý pojednává o naději v kapitole, která se zabývá rozhovory s nemocnými. O Božím slově v souvislosti s nadějí se v této citované části textu nezmiňuje. Téma naděje je v textu součástí rad návštěvníkům: „Snažte se poskytnout pacientovi opětne body naděje.“¹⁴³ Naději vidí ve dvou odlišných perspektivách. Tou první je naděje sekulární a tou druhou je naděje křesťanská. Sekulární naděje je čekání na dobré zprávy, na uskutečnění událostí podle našich přání. Autor varuje nad utěšováním nemocných, kteří mohou vycítit neupřímnost a takový krok má opačný efekt. V takových případech lze naději čerpat ze svých blízkých, pozitivních událostí, ale i z vědomí společenství a nesamoty. Pro křesťana je silou a nadějí povědomí, že není sám, že po jeho

¹³⁹ Mk 14,36

¹⁴⁰ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.58-59

¹⁴¹ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.149

¹⁴² Srov. tamtéž, s.152-175

¹⁴³ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.25

pravici stojí ten, který je Pánem života a smrti, ten, který ho má rád a neopustí ho do jeho posledních kroků. Žije a odchází s nadějí, že má kam jít, vrací se domů.

Z textu vyplývá, při prvním pohledu, nezměrná výhoda křesťana v těžké chvíli, co se křesťanské naděje týká. Pokud ale porovnáme text o sekulární naději do celkového kontextu knihy, je patrná nemalá souvislost s nadějí křesťanskou, Božím slovem a pastorační péčí. Vysvětlení nabízí z části autor, z části vyplývá z kontextu. Nemoc přináší změnu žebříčku hodnot, přináší poznání sebe sama, bilancování a snahu o urovnání životních účtů. Řada osamělých lidí v nemoci vítají společnost a pastorační péče se pro ně nově stává poznáním a východiskem. Seznamují se s evangeliem a tím se obě skupiny přibližují a setkávají. A naděje obou se sjednocuje¹⁴⁴.

O naději se autor Derek Prince zmiňuje ve své knize na několika místech. V úvodu se snaží terminologicky oddělit pojmy víry a naděje. Víru umísťuje do srdce, naději do mysli. Víra se uskutečňuje nyní, naděje se týká budoucnosti. Víra je přesvědčení o pravdě, naděje je neochvějné očekávání. Tato svoje tvrzení dokazuje citátem Božího slova z listu sv. Pavla Římanům (Ř 8,24-25)¹⁴⁵. Pro křesťanský život je potřeba obojí¹⁴⁶. Prince o úloze naděje v životě hovoří v další kapitole, kde připomíná základní teologální ctnosti, mezi které naděje patří. Naději připodobňuje k „přilbici“, která ochraňuje mysl věřícího proti negativním myšlenkám. Z toho vyvozuje závěr, že každý křesťan by měl být optimistou. Toto tvrzení podporuje citátem Božího slova z listu sv. Pavla Římanům (Ř 8,28)¹⁴⁷. Pokud milujeme Boha, rozumíme jeho záměrům, potom nám všechno napomáhá k dobrému. To je hodno optimismu¹⁴⁸.

V dalších kapitolách hledá Derek Prince definici naděje. Probírá jak svoje životní zkušenosti, tak Boží slovo, zejména v listech svatého Pavla. Přichází se dvěma závěry. Jednak naději nově definuje jako: „Neochvějné očekávání dobra v mysli.“¹⁴⁹ Jednak vybízí k podmanění a poslušnosti k Božímu slovu. K němu máme vztahovat všechna svoje rozhodnutí, svoje činy. V této cestě vidí východisko v těch nejtěžších životních situacích, nemoc nevyjímaje¹⁵⁰. Výstižně popisuje vztah víry a naděje, kdy víru vidí jako základ a naději jako výsledek. Naděje se opírá o pevné podloží víry, víra plodí naději.

¹⁴⁴ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.25-26

¹⁴⁵ „Jsme spaseni v naději; naděje však, kterou je vidět, není už naděje. Kdo něco vidí, proč by v to ještě doufal? Ale doufáme-li v to, co nevidíme, trpělivě to očekáváme.“

¹⁴⁶ Srov. PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.35

¹⁴⁷ „Víme, že všechno napomáhá k dobrému těm, kdo milují Boha, kdo jsou povoláni podle jeho rozhodnutí.“

¹⁴⁸ Srov. PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.194-200

¹⁴⁹ Tamtéž, s.202

¹⁵⁰ Srov. tamtéž, s.202-204

Naděje bez víry je sebeklam. Boha vidí jako Pána naděje. Kristus v nás je naděje věčné slávy, jak píše sv. Pavel Koloským (Kol 1,27) ¹⁵¹. Naší naději v Krista autor označuje za kotvu naší duše. Kapitoly o naději uzavírá: „Dokud se držíme své naděje v Ježíši Kristu, žádné mocnosti pekla nás nikdy nemohou přemoci.“¹⁵²

Autor Martin Špaček nemluví ve své knize o naději v souvislosti s Božím slovem, ale v kontextu spirituální služby nemocnému. Naději zmiňuje v obsahu popisu obecné spirituality¹⁵³.

O naději a Božím slově píšou autoři Jako Křivohlavý a Derek Prince. Oba shodně popisují teologální naději. Boží slovo umísťují do role zprostředkovatele, do role cesty, skrze které se lze ke křesťanské naději dostat. Pro Křivohlavého je zdrojem naděje událost kříže a vzkříšení Ježíše, pro Dereka Prince je zdrojem naděje Boží slovo v epistolách sv. Pavla, které na Ježíše Krista rovněž ukazuje, ale se souvislostí prožívaného utrpení nebo ohrožení života. Naděje u obou autorů je východiskem z krize, a nejen obrazně je světlem v životě trpícího. Tím světlem je osoba Ježíše Krista.

4.5. Boží slovo a spiritualita nemocného

Spiritualita je nosným tématem knihy Martina Špačka. Věnuje se jí v obecné rovině, pouze ve vztahu k nemocnému. V tématu se soustřeďuje na technický popis jednotlivých skutečností a konstatování faktů. Spiritualitu nevztahuje k Božím slovu. V úvodu kapitol pojednávajících o spiritualitě, hledá vhodnou definici, kterou nenalézá. Konstatuje, že mnohé definice jsou vždy poplatné vyznání autora a tudíž různorodé. Zjišťuje však, že existuje řada společných prvků jako je vztah k transcendenci, hledání smyslu a významu našeho života. Přístup ke spiritualitě volí ekumenicky. V historickém exkurzu však konstatuje historickou propojenost spirituální péče a katolické církve. Současně ale přiznává přístup některých autorů, kteří spiritualitu a náboženství oddělují¹⁵⁴. Toto ale není předmětem této práce.

Samotnou spiritualitu popisuje jako neurčitou duchovnost, jako jinou potřebu člověka, než je potřeba tělesná. Popisně vyjmenovává různé duchovní potřeby u různých

¹⁵¹ „Je to Kristus mezi vámi, v něm máte naději na Boží slávu.“

¹⁵² PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.212

¹⁵³ Srov. ŠPAČEK, Martin. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*, s.14-15

¹⁵⁴ Srov. tamtéž, s.14-15

náboženských skupin. Přináší zajímavou analýzu jazyka a terminologie nemocných, kteří nevědí, jak o duchovní stránce mluvit a pojmenovávat existenciální skutečnosti. V těchto životních situacích používají nemocní často archaismy, humor, metafory, ale i eufemismy. Autor představuje odborné práce, rozděluje archetypy nemocných na: hrdiny, matky a cizince. Ke škodě je podrobněji nevysvětluje. Vzhledem ke své profesi, vztahuje spiritualitu ke zdravotní péči, kterou prezentuje jako hlavní pole, na kterém se pastorační péče realizuje. Přiznává, že pastorační (pastýřská) péče je vlastní křesťanskému prostředí. Jako východisko vidí starozákonní obraz Hospodina, jako věrného pastýře izraelského lidu a v novém zákoně obraz Ježíše jako dobrého pastýře. Objasňuje terminologickou nejasnost mezi pojmem duchovní a pastorační péče. V pojmu duchovní péče vidí obecnější význam a v pojmu pastorační péče širší pojem s bližší vazbou na křesťanství¹⁵⁵.

Oproti předchozí citované knize neuvádí Jaro Křivohlavý spiritualitu nemocného nijak explicitně. Celá kniha ale obsahuje křesťanskou péči o nemocného, cílenou pastorační péči pomocí Božího slova, která by nemohla být použita bez hlubokého respektu ke spiritualitě člověka.

Stejně tak i autor Derek Prince spiritualitu člověka nejmenuje. Vzhledem k obsahu knihy je možné konstatovat na jisto, že jeho výklad o léčivých schopnostech Božího slova cílí na spirituální složku člověka a konkrétně na víru v Trojjediného Boha. Jako protipól k víře uvádí v kapitole o příčinách neuzdravení nevíru, překážku vždy na straně člověka¹⁵⁶. Zde se musím objektivně k tomuto tvrzení vymezit, protože nelze podmiňovat uzdravení pouze znalostí Božího slova.

Souvislost spirituality a Božího slova autor Martin Špaček mívá. V zbylých dvou analyzovaných knihách není rovněž pojem spirituality nijak explicitně vyjádřen a stavěn do poměru k Božím slovu. Z obsahu obou knih však vyplývá jednoznačná souvislost duchovní stránky člověka a Božího slova v křesťanství. Boží slovo tuto duchovní stránku podporuje a napomáhá jí růst, vtiskuje jí nezaměnitelný charakter Boží lásky k člověku.

¹⁵⁵ Srov. ŠPAČEK, Martin. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*, s.14-15

¹⁵⁶ PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.151

4.6. Boží slovo a práce pastorujícího

Osobě pastorujícího se ve svých knihách věnují všichni tři autoři. Každý ale z jiného úhlu pohledu.

Derek Prince velmi zřetelně zdůrazňuje, že Boží slovo je základem pro službu uzdravování. Tuto svoji tezi podpírá citátem Božího slova z Matoušova evangelia (Mt 10,8)¹⁵⁷. Napomíná kohokoli, kdo se bude pokoušet sloužit uzdravováním, aby porozuměl tomu, co o tom vyučuje Boží slovo – bible. Uvádí příklad uchazečů o pastorační službu, kteří si během různých vyučování o uzdravování mohou pomyslet: „Kéž by už přestal kázat a začal se modlit.“ Takový postoj se mívá účinkem. Je třeba otevřít své srdce Pánu a dovolit Božímu slovu, aby nás spojilo s vírou, pouze tak se naplní Boží záměry¹⁵⁸.

Martin Špaček v popisném stylu své knihy zařazuje pastorační péči do křesťanského prostředí. Vyjmenovává poskytovatele služby. Zrnuje obecně známé hodnocení a definice charakterizující duchovní služby, její cíle, záměry a metody. Zde Martin Špaček čerpá, obdobně jako tato práce, z díla Aleše Opatrného. Co se týká obsahu, nepřináší nové informace, přináší odlišný pohled, od náboženské literatury. Z jeho knihy je patrná perspektiva autora, který je praktikující lékař, pohybující se ve zdravotnictví. Připomíná duchovní službu, která je součástí multioborového týmu, technické parametry duchovní služby jako je legislativa a vzdělání. Nezapomíná však na připomenutí spirituality člověka a cíle, které spirituální služba má: „Zdůrazňovat a obhajovat nekonečnou hodnotu a důstojnost každého člověka. Připomínat existenciální a duchovní dimenzi každého utrpení, nemoci i smrti, chránit pacienty před zneužíváním, nepříjemným zasahováním do duchovní oblasti, před proselytismem.“¹⁵⁹

Odlišný pohled na pastorujícího popisuje autor Jaro Křivohlavý. Ve své knize se věnuje sledování postoje pastýře. Hned v úvodu tématu odmítá, že obsahem pojednání je postavení těla: „Termín postoj se netýká postavení těla. Postojem se rozumí psychické nastavení. Rozlišujeme postoje přátelské a nepřátelské, postoj nadřazenosti a podřízenosti, postoj porozumění a nepřístupnosti.“¹⁶⁰ V tématu autor pokračuje psychologickým rozborem přístupů. O Božím slově pojednává v jiné části knihy, kde přímo spojuje práci pastoračního pracovníka s použitím Božího slova: „Podle zkušenosti

¹⁵⁷ „Nemocné uzdravujte, mrtvé probouzejte k životu, malomocné očisťujte, démony vymítejte; zadarmo jste dostali, zadarmo dejte.“

¹⁵⁸ Srov. PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*, s.19-21

¹⁵⁹ ŠPAČEK, Martin. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*, s.20

¹⁶⁰ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.33

mnohých pastýřů, má sdělení biblickým slovem daleko větší váhu a moc, ve srovnání s tlumočením myšlenek druhých lidí.“¹⁶¹ Doporučuje, aby pastýř volil Boží slovo v závislosti na situaci a stavu pacienta. Přichází s názorem, ve kterém se zcela shoduje s Derekem Princem, že pacient pozná, zda jemu sdělované Boží slovo oslovilo také nás, zda se nás osobně dotklo a zda je nám posilou. Oba autoři shodně tvrdí, že podle toho přinese Boží slovo užitek¹⁶².

Pastoračních pracovníků a jejich práce si všimají ve svých knihách všichni tři autoři. Martin Špaček výkon pastorační péče a Božího slova do souvislosti nedává. Derek Prince však vidí v Božím slově „povinnou výbavu“ každého, kdo se pastoračními záležitostmi zabývá. Boží slovo prezentuje v kontextu obecného přísloví „nemůže zapalovat ten, který sám nehoří.“ Oproti tomu Křivohlavý vidí Boží slovo jako pracovní nástroj pastorujícího, který používá, podle potřeby situace.

¹⁶¹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*, s.43

¹⁶² Srov. tamtéž, s.43

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zodpovědět otázku: „Jakými způsoby je používáno Boží slovo v pastorači u nemocných?“

Jako metodu práce jsem zvolil analýzu tří odborných monografií z pastorální teologie věnovaných použití Božího slova.

V úvodu této bakalářské práce jsem Boží slovo představil v jeho podobách a nastínil jsem teologii Božího slova ve vztahu s pastorálním použitím. Na základě dokumentů a osvědčených autorit je role Božího slova v pastorači zcela nezastupitelná a klíčová. Je oblastí, která by se bez Božího slova neobešla. Boží slovo – zafixované a zaznamenané, studnice a pramen církevního života a Slovo Boží – živé a vtělené Slovo, samotný Bůh, který se stal člověkem. Oba pojmy dokazují dialogičnost vztahu člověka a Boha. Hlavním pramenem je Písmo svaté, hlavní zdroj Božího slova v pastorační péči. Slovo Boží – živý Ježíš je pro pastorační péči obrazem, cílem, příkladem a hlavně cestou. Boží slovo působí v pastorači na řadu cílů jako jsou rodiny, společenství, různé potřební a především nemocní. Rozeznáváme rozdílná místa, a různé způsoby užití Božího slova. Boží slovo je používáno tak, jak bylo zaznamenané, tedy text z Písma svatého. Zde můžeme odlišit různé práce s ním, jako je Lectio divina nebo exercicie. Oboje má své místo v práci s nemocnými u lůžka potřebného. Nebo Boží slovo nalzáme v další mohutnosti, a tou jsou svátosti poskytované nemocným. Zde Boží slovo slouží k posvěcování člověka, obnovování vztahu s Bohem a posilování. Neméně významným elementem je modlitba. Modlit se Boží slovo znamená posílení víry, těla i duše, ale i oslovení Boha a komunikace s ním. Pastorače nemocných je službou bližnímu, je jedním ze základních projevů církve. Církev si je plně vědoma utrpení nemocného a dokáže je dobře analyzovat. Dokazují to církevní dokumenty, odborné práce, ale i církevní úřady. Výsledkem je metodika, doporučení a vedení pracovníků, kteří se pastorační péčí zabývají. Pastorující musí mít na paměti důležité hledisko, a tím je samotný duchovní rozměr člověka v nemoci a podle toho přizpůsobení vlastní animace. Ta má řadu podob. Je jím duchovní doprovázení, pastorační rozhovor, ale i prosté naslouchání. Všechny tři způsoby se v mnohém odlišují, mají však jedno společné a tím je činnost pro druhého ve víře, ve světle Slova Božího a Božího slova. Duchovní doprovázení je vedení na cestě životem a trápením nemocného, vytváří s ním společenství, pomáhá svojí účastí, lidskou přítomností a respektem. Rozhovor je obecný komunikační nástroj, pastýřský má však

svoje specifika a těmi je naslouchání, citová účast, pravdivost a cíl. Cílem je obnova nebo posílení víry, přijetí Boha jako spojence. Prostředkem je pak Boží slovo.

Analýza tří zkoumaných knih ukázala, že Boží slovo v pastorační péči nemocných má roli ústředního odrazového můstku, protože v něm mluví sám Bůh. Je nástrojem ale i zdrojem, ze kterého pastorační péče čerpá. Působí očištění hříchů, povzbuzuje, uzdravuje, poskytuje příklad, vede a radí, utěšuje, dává naději, posiluje, ale i učí. Cílí v pastorační péči jak na nemocné, tak na ty, kteří péči poskytují. Nevynechává ani okolí nemocných, jejich rodiny. Boží slovo přináší v pastorační péči celou řadu dimenzí. Tou nejhlavnější je, že je živé, komunikující, v modlitbě, při četbě Písma. Je stálé, nemění se v čase, je stálou nabídkou. Je snadno dosažitelné. Na Božím slově posuzujeme tři aspekty. Tím prvním je pohled od člověka vzhůru, k Bohu, k místu odkud slovo vychází, tím druhým je pohled opačný, Bůh nahlíží do našich srdcí, a tím třetím je nekonečnost Božího slova, pohled na lidská trápení v perspektivě věčnosti.

Na závěr je možné shrnout, že použití Boží slova se v pastorační péči nijak neliší od jeho použití v obecném životě církve. Boží slovo je živým nástrojem, který se přizpůsobuje potřebě a situaci.

Perspektivou dalšího zkoumání s možností tématu do další práce by bylo zmapování cest, jak se Boží slovo k nemocnému dostává.

Seznam použitých zkratk

AA – Apostolicam actuositatem

CIC – Kánon kanonického práva

DV – Dei verbum, věroučná konstituce o Božím zjevení

KKC – Katechismus katolické církve

LG – Lumen gentium

PO – Presbyterorum ordinis

SC – Sacrosanctum Concilium

VD – Verbum Domini, apoštolská postsynodní exhortace Benedikta XVI.

Seznam literatury

Literatura primární

BENEDIKT XVI. *Verbum Domini*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.

Bible: Písmo svaté Starého i Nového zákona: včetně deuterokanonických knih: Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2008.

Dokumenty II. vatikánského konsilu. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1995.

Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2008.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Křesťanská péče o nemocné*. Praha: Advent, 1991.

PAPEŽSKÁ RADA PRO PASTORACI MEZI ZDRAVOTNÍKY. *Charta pracovníků ve zdravotnictví*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1996.

PRINCE, Derek. *Boží slovo uzdravuje*. Praha: Postilla, 2019.

ŠPAČEK, Martin. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*. Praha: Sít s.r.o., 2007.

Literatura sekundární

AMBROS, Pavel. *Fundamentální pastorální teologie*. Olomouc: Vydavatelství UP, 2002.

BARRY A. William, CONNOLLY J. William. *Praxe duchovního doprovázení*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

BIANCHI, Enzo. *Modlit se Boží slovo*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

GRŮN, Anselm. *Umění stárnout*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie*. Praha: Galén, 2000.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro a KACZMARCZYK, Stanislav. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995.

MEHTA Anita, CHAN Lisa S. *Understanding of the Concept of "Total Pain"*. Journal of hospice and palliative nursing. January/February 2008, Sv. Vol. 1., No. 1.

OPATRŇY, Aleř. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Praha: Pastorační středisko Praha, 2001.

OPATRŇY, Aleř. *Pastorální teologie pro laiky*. Červený Kostelec: vydavatelství Pavel Mervart, 2016.

OPATRŇY, Aleř. *Spirituální péče o nemocné a umírající*. Červený Kostelec: Bibliotheca Theologica, 2017.

SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie: člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2002.

SYROVÁTKOVÁ, Štěpánka. Současná praxe českého duchovního doprovázení v katolickém prostředí. *AUC Theologica*. 2015, roč.5, č.2, s.236

VÁCHA, Marek, KÖNIGOVÁ Radana, MAURER Miloř. *Základy moderní lékařské etiky*. Praha : Portál, 2012.

WILLIAM A. Barry, WILLIAM J. Connolly. *Praxe duchovního doprovázení*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

Elektronické zdroje

Derek Prince ministries. [Online] <http://www.derekprince.cz/zasahnout-nezasazene.html>.

Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví. *Asociace nemocničních kaplanů*. [Online] 2019. <https://www.nemocnicnikaplan.cz/clanky/aktuality/byla-uzavrena-dohoda-o-duchovni-peci-ve-zdravotnictvi>.

Etický kodex nemocničního kaplana. *Asociace nemocničních kaplanů*. [Online] 2019. <https://www.nemocnicnikaplan.cz/o-nas/eticky-kodex>.

MARTELLIOVÁ, Lenka. Pastorační péče v nemoci a umírání. *GETSEMANY, křesťanský měsíčník*. (Duben 2007). [Online] <https://www.getsemany.cz/node/1129.htm>.

pastorace.cz. [Online] Arcibiskupství pražské, 2000-2019. <https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/3-pastoracni-rozhovor-jako-zakladni-forma-pastoracni-pece>.

Sacrosanctum Concilium. *THE HOLY SEE.* [Online] 1963.
http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_cs.html